

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1937

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԲՈՒՆ ՎԷՐՔԸ

(ԱՄԵՐԻԿԱԶԱՅ ԵԼՈՅԹԻՆ ԱՌԹԻՒ)

Տառապանքներ կը պակսին դեռ մեզի՝ հարցին խորքն ու պարագաները ճշգրիտ ըմբռնելու և ըստ այնմ արտայայտուիլ կարենալու համար. զի ինչ որ այդ մասին գրեցին կամ հաղորդեցին ցարդ թերթերը, ներուրի մեզ ըսել՝ պատահական թղթակցութիւններ էին աւելի, և յաճախ գունատութեամբ տեղեկատուութիւններ, որոնց՝ ուղիղ պիտի չըլլար անտարակոյս վստահիլ բոլորովին: Իսկ ժողովական գումարումներու միջոցին կատարուած յայտարարութիւնները, որոնց արձագանգը թերթերէն է դարձեալ որ կուգայ մեզի, կարծիքներ կամ տեսութիւններ էին, այնքան սեղմ խօսքերու՝ այնքան գունայ բառերու մէջ պարտկուած, այնքան կոճկուած պարբերութիւններով արտաբերուած, որ խոհմուտիւն պիտի չըլլար բնաւ տալ անոնց ևս իրենց համար առաջադրուած արժէքը:

Հետեալբար, քանի որ, հակառակ յայտնուած իդէալու և կատարուած շննքերու իսկ, տակաւին անկարելի է եղած մեզի իրազեկ դառնալ բուն իրականութեան, զգուշանալու համար վարկածներու միջև տատանելու անպատեհութենէն ևս, առ այժմ կը բաւականանք զրի առնելով միայն քանի մը տպաւորութիւններ, զորս զործը հեռուէն տուաւ մեզի:

Արդ, առաջին և ընդհանուր տպաւորութիւնը, զոր վերջին վարագոյրին առջև ունեցանք զրեթէ ամէնքս՝ յուսախաբուածեան զգացումը եղաւ, առանց տարակոյսի — Չէինք կարծեր ի վերջոյ հող հասնիլ: Գիտէինք թէ ի՞նչ բարդութիւններու բաւիլ մը դարձած էր հետզհետէ քառասուն վիճակի յանգած այն կէտքը, որ Ամերիկահայոցն էր դեռ մինչև անցեալ տարի. հասկցած էինք թէ խաւ ի խաւ համարադուած մտայնութեանց այդ մթնոլորտին մէջ հրաշքի հաւասար գորութեան մը պէտք կար՝ քակելու համար այդ կնճիռը, բայց վերջապէս, հակառակ այս ամէնուն, սկսեք էինք խորհիլ նաև թէ ազգային արժանապատուութեան զգացումը այնքան խորապէս խոցուած էր ամէնուն մէջ, կիրքերը՝ անհղ փոթորկումներէ վերջ՝ այնպէս մը յոգնած պէտք է լինէին երկուստեք, ու, չքաշուելուք վերջապէս ըսելէ, յոյս ունէինք թէ՛ բոլոր կողմերն ալ, այլ ևս աւելի հանդարտած ողով տրամախոհելով, այնքան պատրաստուած պիտի ըլլային՝ իւրաքանչիւրն իր գործած ծայրայեղութիւններն զգալու, որ Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս ճիշդ ժամանակին մտած պիտի ըլլար իրենց մէջ, խաղալուութեան ձիթենին ի ձեռին:

Գործերն իրօք այդ ընթացքն առած ըլլալ կը թուէին, ու ամէնքս, վարը, հանդիսականի մեր դիրքին մէջ, առանց զիտնալու թէ վերը ի՞նչիւր կատարուեր էին օր մը առաջ՝ բեմին վրայ, ակնկառոյց կը սպասէինք մտածուած ու նոյն իսկ ծրագրուած բարեք վերջաւորութեան մը բարի լուրին, երբ իրականութիւնը պայթեցաւ յանկարծ, ուռմբի մը չափ ուժգին և ցնցիչ սաստկութեան մը մէջ։

Ինչպէս ըսինք վերև, ի սկզբան ևս, հակառակ որ դէպքերը ծայր աստիճան յոռետեսութեան տանող զահաւիրժութեամբ մը յաշորդեր էին իրարու, հասարակաց զգացումը բոլորովին յուսահատութեան չէր մատուցած, զոհարարացի ելքի մը հնարաւորութեան հաւատքը մնացեր էր միշտ։ — Մինչ հաճութեամբ վեր կ'առնէնք այս կէտը իբրև մեր ժողովուրդին հանրային ողջմտութեան համար պատուաբեր նիշ մը, նոյն զգացմամբ է որ կը տարուինք այսօր ալ խորհելու թէ միևնոյն ողջմտութեամբ է որ պէտք է այժմ ալ դիմաւորուի գործին այդ կերպի յանգումն ալ։ Բառը արդէն այդ բերումով է որ ինքնին եկաւ մեր գրչին ծայրը։ Յուսախաբուծիւն, և ո՛չ թէ Յուսահատութիւն։ Խաբուեցաւ կամ սխալեցաւ մեր յոյսը, բայց չէ կորսուած ան բնաւ։ Ընդհակառակն, առանց ճշմարտագանցութեան, կարելի է նոյն իսկ ըսել թէ հարցը, այս շատ ճգնաժամային տագնապէն վերջ, կարևոր քայլ մը առած է դէպի իր լուծումը։ — Կ'ըսենք զայս պաղարկումով, բայց առանց պատուակեալ ձեւականութեան, այսինքն կը մտածենք թէ կացութիւնը այնպիսի եղբրքի մը հասած է այլ ևս որ՝ անկէց վերջ՝ անկարելի պիտի ըլլար անդրազոյնին վրայ խորհիլ։ Եթէ նահանջը կարելի չէ տակաւին, պէտք է գէթ կանգ առնել ուր որ հասուցած են զմեզ դէպքերը. և կանգ առնել՝ զինաթափ, անաղմուկ և սթափ հոգևով, ատեն մը ևս անձնատուր լինելով պարագայից և ժամանակին, որ մեծագոյն վարպետն է վերջապէս, և որ շատ անգամ անհունապէս աւելի իմաստութեամբ և արդարութեամբ կը դարմանէ ամէն հոգ և պէտք, քան ինչ որ մարդիկ պիտի չկարենային ընել իրենց ամենէն նուրբ ու խոր հնարախոհութիւններով։ Ըսենք աւելի կարճ. անդրազոյնը անկէց վերջ անդունդն է, ու պէտք է խնայել Ազգին ու Եկեղեցիին, իրենց այսքան դժխեմ ու ցաւաղին դրութեան մէջ՝ նոր և ահաւորագոյն դժբախտութեան մէկ ցաւը, Եկեղեցիին մէջ՝ նոր ու ներքին ճեղքումով գոյացած պառակտումի մը ախտաւորումը։

Կ'ըսէինք թէ մեր յոյսը չէ կորսուած, այդ յոյսը այն հաւատքն է զոր ունինք այս հարցին զոյութեան և յառաջացման հետ որ և է կերպով առնչուութեան մէջ եղած բոլոր անձերուն եւ հոսանքներուն կողմէ Հայ Եկեղեցիին նկատմամբ տածուած սերտ և ջերմ սիրոյն նկատմամբ։ Ու ժամանակն է որ այդ սէրը երևան գայ աւելի քան երբեք լրջութեամբ և ու խոհականութեան և բարձրագոյն ազգասիրութեան ամէն զեղեցիկ արդիւնքներով։

Երկրորդ տպաւորութիւնը՝ զոր ստացանք մենք խնդրոյն այս ելքին առթիւ կատարուած արտայայտութիւններէն, քիչ մը շատ տարածել ուզուած այն կարծիքն էր թէ դաւ մըն էր եղած, գործին վերջին վայրկեանին յանկարծ վերելվար շրջելով երկուստեք գրեթէ համաձայնութեամբ նախապատրաստուած կարգադրութիւնը, շուարումի մատնելու համար զանոնք՝ որոնց համար այդ տնօրինուած թիւնը կրնար իբր թէ շահաւոր ըլլալ գէթ մերձաւոր ապագայի մը համար։ Առանց կա-

տարեկապէս թափանցած լինելու խնդրոյն խորքին, մենք կը կարծենք անկեղծօրէն թէ չի կրնար ճիշդ ըլլալ այդ ենթադրութիւնը: Մենք այդ մասին մեր համոզումը կը դնենք ամենէն աւելի սա հիմին վրայ թէ, այդպիսի անախորժ խաղի մը պէտք պիտի ըլլար մասնակից կամ առ նուազն գիտակ համարել Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետը և իր սրբազան ներկայացուցիչը, նուիրակ Գարեգին Արքեպիսկոպոս: Բացարձակապէս անհնար է մեզի հաշտուիլ այսպիսի մտածումի մը հետ, ոչ միայն որովհետեւ կրօնական ու ազգային բարձր ու բարձրագոյն դիրքերու աէր այդ երկու յոյժ յարգելի հոգեւորականներուն վրայ պիտի չլինայինք ըմբռնել այդպիսի ընթացք մը, այլ որովհետեւ, իբր շատ մօտէն տեղեակ երկուքին ևս անձնաւորութեանց և բարձրօրէն պարկեշտ նկարագրին, բացարձակապէս անընդունակ կը նկատենք դիրենք այդպիսի բանի մը: Ն. Վ. Տ. Խորէն Ս. Կաթողիկոս այս ցաւոտ խնդրոյն մէջ սկիզբէն իսկ ցոյց տուաւ իր բարձր անհայտութիւնը, երբ երկպառակութեան առաջին օրէն հեռագրաւ պատուիրեց որբացեալ Աւոնդ Արքեպիսկոպոսի՝ ջանալ առաջն առնել երկփեղկումին, թոյլ չի տալով որ Դանակցականը մեկուսանան. ու նոյն ոգւով էր դարձեալ որ վերջին անգամ ևս անվերապահօրէն և անմիջապէս յայտնեց իր համամտութիւնը՝ նուիրակ Սրբազանէն իրեն առաջարկուած կերպին: Ի՞նչ հարկ իրեն համար ծամածուռ միջոցի, երբ պիտի կրնար սոսկ լուծթեամբ նոյն իսկ յայտնել իր ժխտական պատասխանը: — Ոչ. մեզի համար աւելի բանաւոր և զործնական կը թուի խորհիլ որ քիչ մը աճապարանք դրուած ըլլալ խնդրին մէջ, առանց բոլորին տրամադրութիւնները մշակելու, առանց միտքերու ամբողջապէս հասունացման սպասելու՝ ձեռնարկելով գործի:

Ուրիշ տպաւորութիւն մը, զոր սրտի փոքր տաժանեով չէ որ կրեցինք՝ դիտելով հարցին այս վախճանին յառաջ բերած ազդեցութիւնը զանազան շրջանակներէ ներս, մեզի տուաւ այն չարախնդաց վերաբերմունքը, զոր թիւն ոչ շատեր, այլ ոմանք — որոնցմէ՝ սակայն երբեք սպասելի չէր այդպիսի վարմունք մը — զործին հանդէպ ցոյց տուին տեսակ մը անզուխ զգացողութեամբ: Մարդիկ կան դեռ, ու ազգային կեանքի ոլորտէն ներս դժբախտաբար, որոնք կարծես ի վիճակի չեն զանազանելու եղբրականը զաւեշտէն, որոնք սիրտ ունին անմիտ ծիծաղով նայելու միշտ ամենէն կսկծալի տեսարանին վրայ, վասնզի կը խորհին թէ ամէն ձախողանք անկում է անպատճառ, և որոնք — ինչպէս տխմարը կամ մանուկը, որոնք խնդալ միայն գիտեն ինկողին վրայ — ծաղրելի կը կարծեն ամէն նոյն իսկ կարծեցեալ անկում: — «Ես պարտուած մըն եմ». արիւնած հոգիի մը վսեմի մօտեցող այս աղեխարշ ճիշդ, որուն մէջ նուիրակ Սրբազանը ըրապէս խտացուց ազնուական սրտի մը ամբողջ վրդովանքը, «վա՛յ պարտուածին» ի նմանող խօսքեր ընել տուաւ այդպիսիներուն: Բայց անզգայ և կոյր ըլլալու է մարդ, չհասկնալու և չտեսնելու համար թէ Սրբազանը այդ վայրկեանին նոյն իսկ ամենէն ազնիւ յայթուկութիւնը կը տանէր՝ իրենց տարօրինակ ընթացքին մէջ ինքզինքնին թերևս յայթուկ նկատողներու վրայ, իր այդ բացազանչութեամբ անոնց նայուածքին առկա իր ամենէն պակուցիչ սաստկութեանը մէջ պարզելով ամբողջ զարհուրանքը վրիպած այն յաշտութեան, որուն համար սակայն աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը շունչ ու հողի, սիրտ ու խելք սպասելու էր ինքն ի ինդիր խաղաղութեան:

Յայտնություններ կան, որոնց չհաճուած պարագային ալ՝ ոչ նուազ նուիրական կը մնայ իրենց համար յանձն առնուած գործողութիւնը. Յովսէփեան Սրբազանի պարագան այդպիսիներէն է. ու պարտութիւններ կան, որոնք՝ եթէ ոչ յայտնութեան չափ արագ՝ բայց անոնցմէ աւելի ապահով կը հասցնեն կէտադրուած նպատակին: Ն. Սրբազնութեան զղացած «պարտութիւն»ը այդօրինակներէն է. զի ժողովուրդը որ եւ է առնէ աւելի ա՛յժմ է որ կըցաւ հասկնալ թէ ո՛րն էր բուն նպատակակէտը, որուն պէտք էր հասնիլ...

Աւելցնենք հոս, ի վերջոյ, թէ մեր գրութեան այս հատուածին մէջ կ'աւանարկենք ոչ թէ կուսակցական զրիչներու, որոնք, որչափ որ տեսանք, ընդհակառակն ուրիշ որ եւ է անգամէ աւելի համեմատաբար աւելի զուսպ և յարգալից եղան նուիրակ Սրբազանին նկատմամբ, այլ աւելի անոնց՝ որոնք առանց թերևս հրապարակ գալու, իրենց անիւններուն և մտերմութեանց մէջ պար բռնեցին Մայր Աթոռոյ արժանաւոր ներկայացուցիչին այս կարծեցեալ անյաշողութեան ի տես, անոնց՝ մէկ խօսքով՝ որոնցմէ իրաւունք ունէինք չսպասելու երբեք այդպիսի վերաբերմունք:

Տպաւորութեանց թիւը կարելի էր դեռ շարունակել, թերևս անօգուտ երկարաբանութեամբ ստկայն: Մենք կ'ուզենք կանգ առնել հոս, քանի մը խօսքով, անոնցմէ մէկին, կարևորագոյնին վրայ, զոր տիրաւէն մինչև վերջը անընդհատաբար կըեցինք արդարև ինչորոշ ամբողջ տեղութեան ընթացքին, պայքարին ծնունդ առած օրէն մինչև այս վերջին կարծեցեալ ձախողուածը, և այս ամենէն ալ առաջ ու դեռ յետոյ:

Թող չըսուի երբեք թէ Եկեղեցին քաղաքական իշխանութեան մը ձեռքը խողալիկ է դարձած, այսինքն քաղաքականութեան կը ծառայէ: Այսօրիսի դատում մը ընելու համար շատ հեռուները, մինչև երևան կամ Մոսկուա երթալու պէտք չկայ: Եկեղեցին, հայ ժողովուրդին կրօնական և բարոյական գոյութեան այդ կազմը, քաղաքականութեան կ'ուզուի ծառայեցնել հայ աւելի քան կէս դարէ, այսինքն այնպիսի թուականէ մ'ի վեր երբ դեռ այդ անասկէտով չէինք կրնար խորհիլ նոյն իսկ Մոսկուայի և երևանի մասին: Մե'ր մէջէն, մեր ներքին կեանքէն հանուած թնճուկուած քաղաքականութեանց է որ ընդհանրացած ճիգ մը կայ շատոնց գործիք դարձնելու Եկեղեցին. ու ասիկա է ինքնին մեր բոլոր դժբախտութեանց ու այս վերջինին ալ մեծագոյն պատճառը:

Երբ ոյժ մը կը շեղեցուի իր սեպհական սղղութիւնէն, ան՝ իբր ոյժ այլ ևս չի կրնար ծառայել ոչ ինքզինքին և ոչ իր շուրջը պտուտընուած նկատումներուն: Եկեղեցին, ինչպէս միշտ և ամէն ազգի, նոյնպէս մեր մէջ ոյժ մը եղած է միշտ և է իսկ տակաւին. կենդանի գործութիւն մը, որ քրիստոնէական հաւատքին բարոյականովը միշտ արթուն պահեց ժողովուրդին հոգին՝ այն բոլոր դժուարութիւններուն և դժբախտութեանց մէջ, որոնք այս կամ այն կերպով ու չափով խուժեցին իր վրայ ամէն կողմէ, իր գոյութեան ամբողջ ընթացքին: Ուրիշ կարգ մը ոչ նուազ կարևոր ու նուիրական ոյժերու, որոնք նոյնպէս ազգին ներքին կեանքին պահպանակներն էին, ինքը միշտ գործակից ու ներշնչող, անոնց ընդհատաբար կամ ընդերկար չգոյութեան ատեն, իրաւ է թէ հարկաւորաբար կ'երպով մը, աւելի կամ նուազ յաշողութեամբ, ինք կատարեց անոնց ալ

դերը. հարկադրաբար, այսինքն անհրաժեշտ ստիպողականութեամբ և ո՛չ թէ իր բնիկ պաշտօնին կամ կոչումին բերումովը, որոնց՝ այսինքն իր բուն հոգեւոր նկարագրին ստնանած իսկ եղաւ այդ տեսակ մը զարտուղւումովը. իսկ հիմակ որ, մեր հայրենի երկրէն արտաքոյ ևս՝ պարագաներու զգալի փոփոխութեան հետեանքով՝ Եկեղեցին աւելի ատակ պիտի նկատուէր համեմատաբար աւելի նուիրուելու իր իսկական դերին, կը քաշենք՝ կը բռնադատենք զայն մտնել քաղաքականութեան մէջ՝ կամ գետին դառնալ մեր ներքին քաղաքական խաղարկութեանց: Ու հոս է արդարեւ աղէտըը, բուն վէճըը ազդին հոգին:

Մանրամասնութեանց առջև մի առ մի կենալու պէտք չկայ, բաւական լինի յիշել միայն թէ սա վերջին տարիներուս, մօտաւոր կամ հեռաւոր երկիրներու մէջ մեր դէմ նիւթուած տեսակ մը հալածանքի կազմակերպումը՝ նուազագոյն չափով մը զէթ՝ հետեանքն է մեր ազգային բարոյական ոյժերը քաղաքական գործօններու վերածելու անխորհուրդ այն մտայնութեան, որ անաւնիչ և նոսր աշխարհի հեռաւոր ծայրերը սկսած է ծաւալ գտնել. իսկ ամերիկահայ կիւնիոն մէջ, սկզբնական վայրկեանէն մինչև վերջնականը, այդ մտայնութեան՝ անտարակուսելիօրէն, — Քաղաքականութեան հակառակ չենք. կ'ընդունինք թէ իր ազգային ինքնութեան դիտակցութիւնը, իր անցեալին յուշըը և ապագային մտասեռումը ունեցող ժողովուրդ մը, մենք կամ մենէ աւելի խոնարհագոյն աստիճանի վրայ գտնուող մը, չի կրնար չուենալ իր ոյժերուն և հնարաւորութիւններուն հետ համեմատական քաղաքականութիւն մը: Կարելի չէ և ոչ ալ ներելի՝ սպասել և ցանկալ նոյն իսկ որ մեր ազգային կամ հասարակական կեանքի մէջ դադրին ցամբին հոսանքային խմորումներ ու շարժումները. ատիկա մեծելական բան մը պիտի ըլլար մեր ընկերային և նոյն իսկ ազգային գոյութեան համար. բայց կարելի է և կարեւոր որ անոնք խմորին ու խոնուին Եկեղեցիին շուրջը՝ ո՛չ թէ ծծելու համար զայն բարոյապէս և նիւթապէս, ո՛չ թէ օգտագործելու համար անոր կարգ մը անվիճելի առաւելութիւնները, որոնք դեռ կը մնան բարեխառնաբար, այլ իրենց համակրութեամբը և ալակցութեամբը օգնելու համար իրեն՝ որ կարենայ աւելի կազդուրել ինչ որ ահնիւ է ու բնիկ իր մէջ, և ինչ որ զինքը աւելի սերտ կցորդութեան մը մէջ կը պահէ իր հոգեւոր նկարագրին բարոյական էութեանը հետ:

Բայց այդ ընելու համար պէտք էր որ ընդունուած ըլլար թէ Եկեղեցին, քաղաքականութեան մեծ ու փոքրիկ այդ նկատումներէն դուրս բռնուած և զուտ իր կոչումին ծառայած ատեն իսկ, շատ աւելի ծառայած կ'ըլլայ՝ իբրեւ ազգային մեծ գործօն մը, լինելով, ինչպէս է արդարեւ, ազգային կեանքի իրականութեան ամենէն պինդ խարիսխը, պահպանակ ամրութեան՝ որուն կառչած մնաց Հայութիւնը իր պատմութեան ամենէն փոթորկուտ շրջաններուն:

Այս հասկցողութեան պակասին հետեանքն է որ կրեցինք ու կը կրենք դեռ ամէն օր իբր ազգ և ժողովուրդ. ու ամերիկահայ հարցին և անոր ելոյթին մեղի տուած տպաւորութիւնը, այժմ արդէն համոզումի փոխուած մեր մէջ, այդ է դժբախտաբար...

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

(ՄԱՂԱՋԱՐԴԻ ԿԻՐԱԿԻ) (ՓԻԼԻՊՊ. Գ. 8-20)

Կարելի է ոչ թէ էջի մը վրայ՝ այլ ստուարագոյն հատորի մը մէջ իսկ ամփոփել մէկ ծայրն անգամ այն մեծ տեսարանին, որ կեանքի վերածուած քրիստոնէական բարոյականն է: Բայց ինչ որ Առաքելը կը ներկայացնէ մեզի իբր այդ՝ այս հատուածին միայն առաջին երկու համարներուն մէջ, թէ և մանրադիտական նկատուելու չափ փոքրիկ, այնքան հոգւով է գրծւած, ա՛յնքան ազգու է և զեղեցիկ, որ անկարելի է չգրաւուիլ անով:

Առաքիլնութիւններու դասաւորուած ցանկ մը պիտի չգտնէք դուք հոն. ո՛չ ալ վերլուծական զննութիւններէ դուրս բերուած եզրակացութիւններ. զի դաս մը չէ որ կ'ուզէ աւանդել անոնց՝ որոնց կ'ուզէ իր այդ տողերը, այլ անձնական փորձառութենէ հանուած քանի մը ցուցմունքներ միայն, սիրտէ սիրտ փոխանցուած տաք խօսքեր, որոնք ա՛յնքան աւելի շինիչ կ'ըլլան, որքան աւելի ըսողն ու լսողը հոգեխառնուած են արդէն իրարու հետ: Իր գիտումն է հասկցնել պարզապէս թէ ի՞նչպէս պէտք է ապրի քրիստոնեան՝ ձևեւտարանի արժանի ընթացք մը՝ ունեցած ըլլալու համար. այս պատճառաւ կը բաւականանայ անոնց տալով յորդորական պատուէրներ միայն, զորս անշուշտ կը նկատուի կատարելութեան տանող ամենէն եական սկզբունքներէն, և որոնք հետեւեալներն են: — Սիրել ճշմարտութիւնը. սեղմօրէն իմացաբանական առումով չէ, սակայն, որ կը գործածէ ան հոս այդ բառը. ո՛րքան բանականութեան՝ նոյնքան և մանաւանդ սիրտի՛ անկիւնէն է որ կը դիտէ զայն. ճշմարտութիւն՝ ո՛չ լոկ մտածումին, այլ նաև խօսքին և վարմունքին մէջ. այսինքն ուղղամիտ, անկեղծ և ճշդ: Միտքն ու սիրտը պէտք է համընթաց ըլլան կեանքին մէջ, իմացական շնորհները ոչ ինչ՝ աւրժեն, եթէ չեն կրնար բարոյականի վերածուիլ:

Իսկ այդ կերպով իրականացած բարո-

յականին պտուղն է պարկեշտութեան սէրը: Սեռական մաքրաբարոյութեան հասարակ իմաստովը չէ սակայն որ այդ բարոյ գրուած է հոտ. պարկեշտ՝ իսկապէս՝ չիտակ նկարագիր ունեցող մարդն է. նա՛ որ իր համոզումները չի պահեր. ճշմօրէն նկատուներու, անձնականութեան մէջ չի խեղդեր սկզբունքները, թոյլ չի տար որ իր դիմացինին վրայ նշմարուած իրական թեւադրութեանց ստուերին ներքև ազատանան նոյնքան իրական առաւելութիւնները անոր. իր թշնամիին վրայ նոյն իսկ չ'անտեսեր առաքիլնութիւններ, և անոնցմէ զընահատելով ինչ որ պատուական է արդարեւ, ինքզինքը նոյն իսկ արժանի կը կացուցանէ ամենուն մեծարանքին:

Վարուելով այդպէս, քրիստոնեան գործադրած կ'ըլլայ պարտուց և իրաւանց գեւազոյն կանոնը, որ արդարութիւնն է ինքնին, այդ բառին լայնագոյն իմացուածովը: Իսկ ա՛յնքան աւելի սրտանց և բարձրագոյն չափով կատարած կ'ըլլանք այդ արդարութիւնը, որքան հետամուտ ըլլանք Աստուծոյ և մարդոց հանդէպ մեր ունեցած պարտականութեանց աւելի՛ քան իրաւունքներուն: Չ'արժեք այսքան ալ մտահոգուիլ այս վերջիններով, զի անոնց ճամբան է արդէն որ կը հարթեն միշտ իրագործուած պարտականութիւնները:

Եւ որովհետև մաքուր հոգեին է որ կը ծնի միշտ մաքուր կեանքը, հոգեկան այդպիսի շնորհներով զարդարուած անձին համար գաղտնիք մը չունենար այլևս սրբութիւնը, այս բառին ևս կենցաղական և ամենէն լայն նշանակութեամբը: Այսինքն թէ ճշմարիտ քրիստոնեան մաքուր մարդ պէտք է ըլլայ ամէն տեսակէտով. մաքուրն էր պարումներուն, իր խոկումներուն, իր ձգտումներուն, իր յարաբերութիւններուն, իր նպատակներուն, իր միջոցներուն մէջ, և իր կեանքի բոլոր ուղղութիւններուն վրայ:

Երբ այս հոգւով է որ կը սոգորորի քրիստոնէական համայնքի մը կեանքը, հոն փոխադարձ սէրը, այսինքն միմեանց նըկատմամբ սիրալի վերաբերմունքն ու վստահութիւնը, այնքան կենդանի գործութիւն մը կը դառնայ որ մարդիկ, որքան իրենց անձին նոյնքան և իրենց ընկերային իրական պատուոյն ու համբաւին համար աննեղ նախանձախնդրութեամբ միայն կը

լեցուին, և ջանադիր կ'ըլլան անհատապէս և հաւաքաբար գովելի հանդիսանալ բարու յականութեան տեսակէտով, ու ըստ այնմ ուղղութիւն կուտան իրենց բարքերուն:

Այս կերպով է որ քրիստոնէական կեանքը սկիզբէն կրցած է ոչ միայն պաշտպանել իր զոյաութիւնը, զինքը շնորհապատող յոռի ազգեցութեանց դէմ, այլ նաեւ հետզհետէ առաւելագոյն չափերու հասցնել հոգեկան նուաճումը իր գործը, երկրի վրայ կատարած բարոյական մեծագոյն աշխարհակալութիւնը. որուն նմանը այլուր չէ արձանագրած ցարդ պատմութիւնը: Նոյն այդ կերպով է որ քրիստոնէայ ժողովուրդներուն մէջ դեռ կը շարունակուի, անոնց ապրած կրօնական կեանքին անկեղծութեան հետ ուղիղ համեմատութեամբ անշուշտ, բարոյական ուժեղացումի և քաղաքակրթական յառաջդիմութեան գործը՝ ի պատիւ Աւետարանի գաղափարին:

Ու այս գործը պիտի կատարուի հակառակ երբեմն իր յամր գնացքին, այնքան ապահով եւ վճռական կերպով, որքան այդ ժողովուրդները կրնան ապրեցնել իրենց մէջ ինչ որ իրենց կրօնը ուսուցած է իրենց և կ'ուսուցանէ տակաւին, ինչ որ կրցած են պահել, ինչ որ այդ կրօնքին անմահ առաջնորդներէն ընդունած են և լրացած և տեսած ու հաստատած անոնց գործունէութեան արդիւնքներուն մէջ: — Ասոր մէջ է քրիստոնէական կատարելութեան գաղտնիքը. կեանքը երջանկութեան կը վերածուի, այսինքն երկնից թագաւորութիւնը կ'իրականանայ երկրի վրայ ա՛յն ատեն միայն, երբ Աստուծոյ գաղափարը մարդուն և մարդկութեան մէջ կրնայ ծնիլ խաղաղութիւն:

Թ. Ե. Կ.

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

(ՀԱՏԿԻ ԿԻՐԱԿԻ)

(Գործք Ա. 15-26)

Գեղեցիկ է ժամանայական այս կարգադրութիւնը, որ կը տնօրինէ Զատիկի Ս. Պատարագին իբր ճաշու առաքելական ընթերցում կարգալ Գործք Առաքելոցի այս Ա. 15-26 հատուածը:

Այդ հատուածը, սրտագրաւ նկար, որուն մէջ կը տեսագրուի Քրիստոսի իր եր-

կրաւոր հօտէն խաղաղ բաժանումի վաղորդային իսկ՝ այս վերջինին մէջ սկսած հոգեւոր կեանքի եռուզեւը, կը պարունակէ երկու բաժիններ: Անոնցմէ առաջինն է Յուդայի անկումին պաշտօնական հրատաարակումը առաքելական խումբի երկացողային կողմէ. իսկ երկրորդը՝ այս խումբին մէջ անոր տեղ յաջորդ մը կարգելու հարկին նկատառումը: Առաջինը տխուր պատկեր մըն է, մասյլ՝ յուշերովը դաւաճան աշակերտին, որուն մտածումը առաջին վայրկեանէն սկսեւ էր լլկել մահնուն սիրտը, և պակուցիչ՝ անոր իրեն համար նախասահմանուած հաւուր վախճանովը, որ Ակեղդամայի մահաշունչ տպաւորութեամբ պիտի յաւերժանար՝ դարէ դար՝ քրիստոնէական զգացողութեան մէջ, մինչև այսօր:

Իսկ երկրորդը բարձրօրէն ոգեւորիչ հանգէսն է սեռն և սեռու գիտակցութեանը Եկեղեցւոյ առաջին հասարակութեան, որ իր հիմնադրին մահէն անմիջապէս ետքը ամենէն վճռական քայլը կ'առնէ անոր գործը շարունակելու իր որոշողութեան մէջ:

Ան առաւելագոյն է որ չէնք բարձրանայ արդէն դուռած հիւսուելին վրայ. պէտք է անփոփոխ մնայ առաջին գործիչներուն նախակարգուած թիւը, երկոտասանը. ուստի պէտք է նոր մը ընտրուի անկեալին տեղը: Իսկ այս գաւառամանութենէն աւելի՜ այդ առաջին ժամալաման միջոցին կարեւոր եւ էական նկատուածն է այս սկզբունքը թէ ընտրեալը պէտք է անոնցմէ լինի որոնք սկիզբէն հետեւած են Յիսուսին, Յովհաննուս մկրտութենէն մինչև անոր համբարձումը: և այս՝ որպէսզի կարենայ ա՛ն ալ, միւսներուն պէս վկայել Փրկչին յարութեանը մասին: Հասարակաց այս զգացման և հանրային այս գաղափարին է որ թարգման կը կանգնի Պետրոս, որ ընտրութեան ձեռնարկուելէ առաջ այս պայմանը կը բանաձեռէ յստակ և պարզ բառերով:

Ուրեմն այս տեսութիւնը զոր մտքով քան դարերու ընթացքին բոլոր քրիստոնէայ սերունդներն ու զարոնները իրարու փոխանցեցին անալլալ Նոյնութեան, մին է իսկպաէս մեր հաւատքին բիւրեղացած այն սկզբունքներէն, որուն՝ առաջին բաժնէն անդրադարձաւ եկեղեցին, և զոր հիւսելով իր դաւանանքին մէջ, սկիզբէն իսկ նկատեց զայն հիմնաքարը իր վարդա-

պետութեանց կառուցուածքին: Ասոր համար չէ՞ր միթէ որ Պօղոս, Աւետարանի ամենամեծ տարածիչը, յարուցեալ Փրկիչը հոգւով իրապէս տեսնելէն վերջ միայն հաւատաց իր առաքելական կոչումին, այնպիսի հոգեւանդն համոզումով որ յետոյ պիտի ըսել տար իրեն «Եթէ Բրիստոս յաբուժին չէ առած՝ ընդունայն է մարդոց հաւատալը և իրենց քարոզելը»:

Բրիստոսի յարութեան հաւատքը խաբիսին է արգարե քրիստոնէական կեանքին, որ առանց անոր՝ պիտի նմանէր խութեւրու և խարակնեւրու միջև տարութեւրուող նաւի մը, ամէն վայրկեան ենթակայ՝ խորտակուելու անխնայ: Աւելի կարեւոր և կենսական պիտի ըլլար սակայն շէտեւ հոս, այս բնագրին ներքեւ, թէ անիկա՝ այդ հաւատքը՝ առանցքն է քրիստոնէական քաղաքութեան և հիմնապայմանը հոգեւորական աստիճանի արժանեաց: Ով որ, կրօնաւորական ասպարէզի վարիչ կամ մշակ, գրչի վաստակաւոր կամ բեմական գործիչ, որ յանձն է առած իր կարողութիւնները գնել ի սպաս Աւետարանի բարոյականին, բայց չունի Բրիստոսի յարութեան մասին հարկաւոր անկեղծ հաւատքը, չի կրնար լրիւ և արգիւնաւորապէս կատարել իր պաշտօնը: — Դիտեցէք, սակայն, թէ բաւական չէ լսել կամ խօսիլ լոկ այդ մասին, ապացոյցներ գասաւորել գիտնորէն ու ճառել ոգեւորուած հետադարձութեամբ. ո՛չ թէ քարոզելն է հարկաւոր, այլ վկայ լինիլ, խօսիլ՝ ոչ թէ արուեստով, այլ կեանքով: Վկայել՝ կը նշանակէ ակնատեսի համոզումով և հաւատարմութեամբ արտայայտուիլ: Աւետարանի պաշտօնեան պէտք է ամէն վայրկեան իր շուրջն ու հոգւոյն մէջ կենդանի տեսնէ զԲրիստոս, անոր հետ միայն յարաբերութեան մէջ զգայ միշտ ինքզինքը, ընդունի թէ ամէն ինչ որ իբրեւ յաւաքիմոսութիւն և զէպի լաւագոյնը յեղաշրջութիւն կ'իրականանայ քրիստոնէական կեանքին մէջ՝ անկէ միայն կ'ընդունի իր ոյժն ու շարժումը, և թէ վերջապէս չէ մեռած ան, ոչ միայն իբրեւ գաղափար՝ որուն չի կրնար մօտենալ մահը, այլ նաեւ իբրեւ անձնաւորութիւն, որ կ'ապրի, կը գործէ և կ'ապրեցնէ մահաւանդ զայն իր մէջ:

Ճշմարիտ հոգեւորական գործիչը նա՛մ է

որ կ'ապրի և կը գործէ ա՛յդ ոգւով և այդպիսի գիտակցութեամբ, և որուն քարոզութիւնները ա՛յդպիսի հպեցիճակէ մը միշտ կը ստանան իրենց ներշնչումը: Իսկ ո՛րքան անկեղծ ու խորունկ ըլլայ այդ ներշնչումը, այնքան մեծ և փառաւոր կ'ըլլայ յաջողութիւնը, որ ուշ կամ կանուխ անվրէպ կը պահէ այդպիսի զգացմամբ ոգեւորուած վանքերը: Եկեղեցւոյ պատմութիւնը և քրիստոնէական կեանքի աւօրեայ փորձառութիւնն իսկ կը ցուցնեն թէ ամէն բարի արգիւնք որ ձեռք բերուած է Աւետարանի դաշտին մշակութեան մէջ՝ գործը եղած է աւելի այդպիսիներու, այսինքն անոնց որ խօսքէ աւելի հոգւով և կեանքով քարոզած են:

Բրիստոսի յարութիւնը քրիստոնէական կրօնքին «կեղեւորական ճշմարտութիւնն է», անոնք որ հոգեկան ներքին փորձառութեամբ, այսինքն իբրեւ ամէն օր իրենց մէջ կատարուած եղիլութեան մը իրազգած յայտնաբերութեամբ կրնան վկայել անոր մասին, առաքելական արժանիքի՝ է որ կը տիրանան իրօք և իրաւամբ:

Թ. Ե. Գ.

ԵՐԱՇՇՏՈՒԹԻՒՆ ԶԻՆ ՇՐԷՒՑ ՍՕՏ

Ա. ԺՈՂՈՐԴԱԿԱՆ ԵՐԱՇՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս Եզրպոտի ու Ասորեստանի և արդի արեւելեան ժողովուրդներու մէջ, Հրէից մէջ ալ երաժշտութիւնը գրեթէ անբաժան էր կեանքէն: Սակէն սօս իրեն յատուկ եղբը ունէր. «Անոնց մանուկները թմբուկով ու քնարով ձայն կը բարձրացընեն ու սրկնդի ձայնով ուրախ կ'ըլլան» (Յոր Իւ. 12): Երբոր Աստուած իր ժողովուրդը իր հայրերուն երկրիը տանի՝ «այն ատեն կոյսը պար բռնելով պիտի ուրախանայ, երիտասարդներն ու ծերերն ալ միասին» (Երեմ. ԼԱ. 13): Երաժշտութիւնը լրեսելի կ'ըլլայ հարսանեական թափօրներու մէջ, «ուր փեսան փեսուէրներով ու իր եղբայրներով միասին կը յառաջանայ» փողերու և թմբուկներու և պէս պէս երաժշտական գործիքներու ձայնով» (Ա. Մակ. Թ. 39): Արիստոգոմ մարդիկ կը զրկէ Իսրայէլի ամէն ցեւ

զերուուն ու կը պատուիրէ անոնց. «Փողին ձայնը լսելուդ պէս՝ ըսէք. Արիսողոմ թագաւոր եղաւ Քերրոնի մէջ» (Բ. Թագ. ԺԵ. 10): Դեհոնի աղբիւրին քով, Սողոմոնի թագաւոր օծուելէն զինքն, եղջերափողերը կը հնչեն ու ժողովուրդը սրինգի ձայնով կը պարէ (Գ. Թագ. Ա. 39-41): Փողեր կը հնչեն նաեւ Յէուի թագաւոր օծուելու ժամանակ (Դ. Թագ. Թ. 13): Ուրարտեան Գ. Գնծուիթեան ձայններով կ'աշխատին հրն-ձողները (Նսայի ԺԶ. 10): Ներայեցիք երբ անապատին մէջ ջրհոր մը փորեն՝ կ'երգեն. «Ո՛վ ջրհոր, բղխէ՛. երկեցէ՛ք անոր. Այս ջրհորը Օրէնսդիրին հրամանով իշխաններն ու ժողովուրդին աշխուժանները փորեցին ու զայն փրկեց զաւազաններովը բացին» (Թիւք ԻԱ. 17-18): Նդիսէ նուագածու մը կ'ընկերացնէ իրեն՝ երբ կը մարգարէանայ ի նպաստ Սթայէլի Յովրամ և Յուզայի Յովսափատ թագաւորներուն (Դ. Թագ. Գ. 15 և յաջորդները): Նոյնպէս Սաւուդ քնարով նուագել կու տար Դաւիթին ամէն անգամ՝ երբ տանջէր զինք չար զգին (Ա. Թագ. ԺԶ. 17, 23): Ամովս մարգարէին կը նկարագրէ նորութեանը, որոնք «տաւիթի ձայնով խաղ կը կանչեն ու Դաւիթի նման երաժշտական գործիքներ կը հնարեն» (Ամովս 2. 5): Նսայի նոյնպէս կը նկարագրէ խնձոքները, ուր զինի կը խմեն «քնարի ու տաւիղի, թմբուկի ու սրինգի երգերով» (Նս. Ե. 12): Վերջապէս երաժշտութիւնը կարեւոր տեղ մը կը զբաւէր սուգի և յուզարկաւորութեանց ատեն: Դաւիթ լսելով Սաւուդի ու Յովսափանի մանր՝ անոնց վրայ ողբ մը յորինեց ու պատուիրեց որ Յուզայի որդիներուն ալ սորվեցնեն զայն (Բ. Թագ. Ա. 17-18):

Բ. ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մովսէսի հրամանով ծխական երաժշտութեան յատուկ արծաթէ կուածոյ փողեր շինուեցան, որոնց միջոցաւ քահանաները պարտաւոր էին զուամարի ժողովուրդը ու ծանուցանել տօները: Քահանաները պարտաւոր էին նաեւ հնչեցնել զանոնք ծխական զոհերու և պատարագմներու ժամանակ (Թիւք Ժ. 2-10):

Դաւիթ երգիչները քսանընդս դասի բաժնեց (Ա. Մնաց. ԻԵ. 6-31), ու Դևտագիններուն համար մեծ թիւով երաժշտական

գործիքներ շինել տուաւ. «Թո՛ղ չորս հազարը օրհնելու համար շինած նուագարաններով օրհնաբանողներն ըլլան Տիրոջ» (Ա. Մնաց. ԻԿ. 5): Այդ նուագարաններն էին տաւիղ, քնար ու ծնծղայ (Ա. Մնաց. ԻԵ. 1, 6): Նրկու հարիւր ութսունըութ Դևտագիններ կային՝ որոնք այս ծխական գործիքներով կ'երգէին ու կը նուագէին (Ա. Մնաց. ԻԵ. 7): Ըստ Յովսէպոսի՝ Դաւիթ անձամբ հոգ տարաւ նուագածուներու խումբը կազմակերպելու (Հնախ. Է. Գիրք ԺԲ. 3): Սուղոմոն քնարներ ու տաւիղներ շինել տուաւ նոճէփայտէ, զոր իւր նաւատորմը բերած էր Ոփրէէն (Բ. Մնաց. Թ. 11):

Գ. ԵՐԱՅԱՅԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱՍՐԱԳԻՐԸ

Այս կէտը մութ մնացած է գրեթէ: Իւրազեկները քանի մը լուսաբանութիւններ կու տան այս մասին՝ թէ և խիստ վերապահութեամբ:

1. Ներայեցիք չունէին իրենց յատուկ ու է երաժշտական գրութիւն: Արեւելեան արուեստն էր տիրապետող իրենց երաժշտութեան մէջ. միւս կողմէ, օսական, սեւական երաժշտութիւնը չէ թողած ոչ մէկ գործ, զոնէ մասնակի, որուն վրայ կարելի ըլլար որոշ տեսութիւն մը հիմնել:

2. Անոնց մէջ երաժշտական արուեստը սկստւ լարաւոր գործիքներով, որոնց դաշնաւորումը մայրական զանազան աստիճաններ կ'արտադրէր: Մինչև մեր օրերը հասած եզրկատական հին սրինգները, որոնց քառասուն տեսակները ծանօթ են, շատ քիչ ճշգրտութեամբ շինուած էին:

3. Արեւելեան երաժշտութեան մէջ ձայնափնտրանի ամէն մէկ ձայնանիշը կրնայ իրրեւ հիմնական ձայն (tonique) և կամ իրրեւ վերջին դադարի ձայնանիշ ծառայել, ինչ որ շատ մը եղանակներու ծնունդ կու տայ, որոնց մեծամասնութիւնը նրբին ու մեկամաղձոտ երգեր են:

4. Ներայական երաժշտութեան մէջ անծանօթ են մենբրան ու կլաւիք:

5. Անոնք թերեւս տաղաւադութեանց վերջին վանկին կու տային եղանակաւորում մը, որ կը բաղկանար շատ մը ձայնական ելեէջներէ:

6. Ընթերցման եղանակը կամ գրուեցրդ կը տարբերէր յօրինուած երգերէն: Ընթերցման յատուկ եղանակը պահուած է տակա-

ւին սինակոններու մէջ ու կը նմանի արեւելեան զանազան եկեղեցիներու ինչպէս նաեւ Գուրանի ընթերցումներու եղանակին: Իսկ Սուրբ Գրոց բնագրի տաղաչափիսլ մասերու ընթերցումը արդէն յօրինուած երգերու ընդթը ունէր:

Գ. ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԸ

Նախնի Արեւելքցիները ունէին լաւաւոր գործիքներ, զորս կ'ածէին կամ մատերու սեղմումով եւ կամ լարերու վրայ հարուածներ տալով: Ունէին նաեւ փշելու գործիքներ եւ հաւողակաւ կամ զարնելու գործիքներ: Որովհետեւ ոչ եղիպտական եւ ոչ ասորական յիշատակարաններու վրայ չ'երեւիր ճպտը, ատէկ կարելի է հետեցնել՝ թէ երբայցեք չէին գործածեր զայն:

1. Լարաւոր գործիքներ. — Եբրայեցւոց թով ասոնց ամէնքը կը պատկանէին տաւրիլի ընտանիքին: Մենզոց Գիրքը (Գ. 21) կը խօսի կիկնօրի մասին ու Դամեքի որդին Յոբաղը կը համարի հայր ըլլոր քնարահարներուն եւ սրնգահարներուն: Յետոյ Սուրբ Գիրքը կը յիշատակէ նեբելը, որ կը նշանակէ սիկ. կը կարծուի թէ հնչականութիւն արտադրող ուռուցիկ գործիք մըն էր ան: Վերջապէս Ս. Գիրքը կը յիշատակէ աւօրը կամ տասնադի տաւիղը (Սաղմ. ԼԳ. 2) ու տեւիկիքը, որ ութ լարով տաւիղ մըն էր թերեւս (Ս. Մնաց. ԺԵ. 20): Ետքէն ծանօթացան սամպիւիկն (sambuke), որ շատ սուր ձայն մը կը հանէ, նաեւ օսաւիկն ու քնարին: Ասոնք երեքն ալ յիշուած են Դանիէլի Գիրքին մէջ (Գ. 5): Քնարը ներկայացուած է հրէական դրամներու վրայ՝ մեր թուականի Առաջին դարուն:

Լարերը կը շինուէին ոչ թէ մետաղէ՝ այլ կենդանեաց աղիքներէ: Սկիզբները անոնց կը չպէին ձեռքով, ետքէն սկսան գործածել կտնոցը:

2. Փշելու գործիքներ. — ա. Փող. — Հնազոյն ժամանակները անիկա կը շինուէր կենդանիներու եղջիւրներէն. ատէկ առած է իր անունը՝ քերեկ (= եղջիւր): Լայնաբերան մետաղեայ փող մըն ալ կար՝ դրօշի ձեռով:

բ. Մրիկ եւ բարձրաւիկ (hautbois). — Դանիէլի Գիրքին symphonie այժմեան Արարներու տկարսիղն կամ հովուներինն է թերեւս, որ տակաւին մինչեւ հիւսս սամպոնա կը կոչուի Սուրբացւոց ռամկական

բարբառին մէջ: Եղիպտացիք ձախ կողմը կը տանէին սրինգը, այդ պատճառաւ կ'ածէին ալ ձեռքով, մինչ այսօր կ'ածեն թէ՛ աջով՝ թէ՛ ձախով:

3. Հատողական գործիքներ. — Այս շարքին տեսակներն են՝ թմրիկը (շինուած փայտէ կամ հողէ կամ մետաղէ), ծնողան, բամբուր, զանգակներ, բոժոժներ, ճօճակ, եայլն:

Ծ. ՆՈՒԱԳԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Յիշատակարաններու ուսումնասիրութիւնը այն կարծիքը կու տայ՝ թէ տաւղահարներն ու սրնգահարները պէտք է արագ նօթերով երգէին: Նուագարաններու պէս պիտութիւնը ոչ թէ՛ նոյն իսկ տարրական՝ ներդաշնակութիւն մը առաջ բերելու՝ այլ տարբեր ձայները ամփոփելու սահմանուած էր: Գործիքները այդ մարդոց եւ կանանց կամ տղայոց ձայներուն ոյժ կու տային՝ առաջնորդելով երգեցողութեանց եւ ցոյց տալով եղանակին կշռութիւնը: Այդ եղանակներուն մէջ կային թերեւս երաժշտական գեղգեղանքներու քանի մը նշոյլներ՝ աւելի կամ նուազ քմայական ու աւելի կամ նուազ ունակական:

Եթէ հաւատ ընծայենք Երրորդ դարու հեղինակ Յղեմէս Աղեքսանդրացիին՝ եբրայական երգերը կանոնաւոր էին ու կշռութաւոր: Եւ օակայն մենք գիտենք Սատուածաշունչին՝ թէ անոնք չափազանց խժալուր էին, մանաւանդ քանի մը հանդիսաւոր արարողութեանց ատեն. օճե յարեան Դեւ տաղիքն... օրհնել զՏէր Սատուած ձայնի մեծաւ ի բարձունս (Բ. Մնաց. Ի. 19): Ու արդէն Արեւելքցիները կը սիրեն բարձրածայն նուագարանները եւ սուր խաղերը՝ մանաւանդ իշուտ արտայայտելու պարագային:

Հաւանական է որ Արեւելքի սինակոնները տակաւին պահած ըլլան Հիւաներու ծիսական հին երգերէն մի քանի հետքեր: Չը մոռնանք սակայն՝ թէ երաժշտութիւնը ինչպէս ճարտարագիտութիւնն ու լեզուն, փոփոխութիւններ կը կրին ժամանակին հետ եւ թէ՛ հիլլենական դարաշրջանին յոյն երաժշտութեան մոտքը պէտք է բարեփոխութիւններ մտցուցած ըլլայ եբրայական հին եղանակներուն մէջ:

Հայացող՝ Մ. Ե. Ն.,

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

«Զ Ա Ր Թ Ո Ւ Ց Ե Ա Լ Ք Ս»...

Շարուած են սասնեւհինգը բեմիդ առջեւ, Տէր,
Աւետարնէն դէպի լոյսըդ վազած կոյս սիրտեր,
Անկրնդէ՛ս՝ խորանիդ կանթեղին մրճավառ,
Որ կարծես կ'աղօթէ իրենց հետ, իջած վար:

Գիշեր է դեռ. բայց երբ Զարթոնքին երգը բամբ
Կը ժայթէ բեմէն վեր յանկարծ, քաղցր ուժգնութեամբ,
Դաւնակի մը հրսկայ՝ ստեղծաւոր կուրծքէն զերդ,
Փայլակի շողիւնով սիրտէ սիրտ կ'անցնի սէրդ:

Կը սարսռայ վեհավայրը. նախնեաց ոգիներն
Կ'արթըննան փուններէն, զրմբէքին ծոցը, վերն,
Հանչնալով մինչեւ հոն բարձրացող ձայնին մէջ՝
Իրենցին դարաւոր գանգիւնները անցէջ:

Ու սուրբերն, որմանկար թառերէն իրենց խիտ,
Ա՛խ, կարծես թէ կ'ուղղեն նայուածքին անբոքիթ,
Հրազներէ՛ւ անձնիւրին երբ բիբերն կը վառին,
Դէպի շարքը անոնց, դէպի կողմը ձայնին:

«Զարթուցեալս»... Տէր, պահէ միտս այս տղաքը արթուն.
Հաւաստունն ներքնյողը եղի՛ր միայն դուն.
Ձը մարի՛ կուրծքերնուն տակ սիրոյդ կրակն երբեք.
Օ՛ր մը՝ բնաւ՝ չը նային փու Յոյսիդ սրտաբեկ:

Թ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ «ԼՈՒԱՐՈՒՓ» ԲԱՌԸ

ՏԵԼԷՄԱՍ ՎԷՊԻՆ ՄԷՋ

M. Canard ուսումնասիրություններն մը գրած է Տելհեմմա (Delhemma) վէպին վրայ (տե՛ս Byzantion, Հատ. Ժ., Պրակ Ա., 1935, էջ 284-300)։ Մեր վերնագրին լուսարանու թեան համար անհյատիշտաբար ստիպուած ենք քանի մը ծանօթագրություններ քաղել նոյն ուսումնասիրությունէն և ապա բացատրել մեր վերնագրին իմաստը, ըստ այն ձեռնհաս հեղինակին՝ որ պահած է Տեղ-հեմմա վէպին մէջ հայերէն «բուստու» բառին բացատրությունը։ Արաբ-բիւզանդական պատերազմները շարունակուած են գրիթէ երեք դարեր, է. դարու վախճանէն մինչև Ժ. դարու վերջը։ Այս պատերազմներու մէջ ներկայութիւն կ'ունենային կայսրը կամ նշանաւոր զորապետ մը։ Խալիֆան կամ անոր որդին։ Որքան կը մօտենային Ժ. դար, բազդին անկողն կը դառնար ինպատարիւզագոյն։ Այս պարագան պատճառ եղած էր Արաբներու զանապակի Պաղիկեաններու ակարացումով, որուն հետեանքով Արաբները պաշտպանողական վիճակ ունէին։ Բիւզանդացիք մինչև եփրատ յառաջացան յաղթական զնացքով, և հոն հաստատուեցան մինչև Սելճուքներու գալուստը։

Արաբներու մօտ, այս երկար պայքարը ձեռնուղ տուած է մասնաւոր դիւցազներու գլուխեան մը, արձակ մեծ վիպասանութիւն որ կը կոչուի «Խալաֆու» պայքարողներուն մայր՝ Էմիրա Տաթ էլ Հիմմայի, իր որդւոյն Էմիր Ապտ էլ Վահապի, Էմիր Ապու Մուհամմէտ էլ Պաթթափի, Օգլայի և Շուս-մարաիի կեանքը»։ Ան իր արիւղոս կը կրէ, Արաբներու, Օմայեանց և Ապպասեանց խալիֆաներու մեծ պատմությունը։ Այս վէպը եղիպտոսի մէջ համարէն կը կոչուի Տելհեմմա, գրեցադուստի Տաթ էլ Հիմմայի (քաջասիրտ կինը) անուան ժողովրդային ձևը։ Ասիկա վիպական երկար գործ մըն է, հիմնուած զանազան զրոյցներու և

քանի մը ոտոյգ պատմական տարրամ ծանօթութիւններու վրայ(*)։ Վէպը 863ին Արաբ-բիւզանդական պատերազմներուն մեծ պարտութեան մը թուականը կը յիշէ, ու իր ամբողջութեան մէջ կը ներկայացնէ առաւել կամ նուազ զուտ գէպքերու ցուրը աւելի ուշ տարածուելով մինչև իսլամացեալ թուականը, և թերեւ աւելի հեռուն։

Տելհեմմայի վէպը կը բաղկանայ երկու մասերէ, մին համեմատաբար համառօտ, տեսակ մը ներածութիւն է, միւսը աւելի երկար և կը հաստատէ բուն վէպը, Առաջինին մէջ ներկայացուած է Օմայեանց թուականը։ Վիպասանը կը պատմէ կեանքը Էմիր Գիւպպիթ Շահապի որ այլոց հետ արշաւանքներ կատարած է մինչև Կ. Պոլիս։ Երկրորդին մէջ կը պատմուի Ապպասեանց թուականը։

Ուսումնասիրող յօդուածագիրը վէպին զլխաւոր նկարագիրը տալէ վերջ, նոյնին բովանդակութեան համառօտութիւնը կը պարզէ Արաբ-բիւզանդական պատերազմի գլխաւոր դրուագներով։

Երկրորդ մասին մէջ, Ապպասեանները կը յիշատակէ թուելով մինչև Հարուն էլ Բաշիտ առաջին խալիֆաները, յաջորդաբար կը նկարագրէ խալիֆաներ՝ Հարուն էլ Բաշիտ, Մամուն, Մոթասիմ, Վաթիք, և ապա վէպին եզրակացութիւնը։ Յօդուածագիրը գլխունը կը յարէ թէ այս վէպին մէջ կը գտնուի զանգուած մը տուիքներու և իրողութեանց, յատուկ անուններու և ֆոն-լորական նիւթերու՝ զանազան հորիզոններէ բարդուած և չփոթուած են և յաճախ դժուար է անոնց յստակութիւնը։ Այս պարագան դիւցազներգութեանց յատուկ է։ Սակայն հոս, կարելի է հակիլ հաստատուն հիման մը վրայ յառաջդիմօրէն վէպը հիմնուած է, ինչպէս որ այժմ կը գտնուի, և որ բուն Արաբ-բիւզանդական պատերազմի բազմաթիւ դրուագներով հաստատուած է։ Այս դրուագներն են որ իրենց լայն գիծերուն և իրենց զլխաւոր մանրամասնութիւններուն մէջ մեկնաբանութիւնը յարաբերաբար աւելի դիւրին պիտի ըլլայ։

M. Canard յետագայ յօդուածի մը մէջ հակիրճ կերպով պիտի փորձէ գայն։

(*) Վէպը կը բաղկանայ, 1900ի Գահրիբի տպագրութեան մէջ, 60թի հատորներէ, 5084 էջերով։

Այժմ բացատրենք հայերէն աշուարուք բառին բացատրութիւնը. ինչպէս վերնագրէն յայտնի է, աշուարուք բազմիցս գործածուած է Տիւրքման վէպին մէջ. և վերջապէս քաղած է Արար-բիւզանդական պատերազմներուն տոթիւ, որ յաղթական արաբական բանակները կը կոտորէին բիւզանդացի զինուորները:

Մենք աշուարուք բառին բացատրութիւնը քաղած ենք Փրանսերէն «Byzantion» էն, որ բիւզանդական ուսումնասիրութեանց միջազգային Հանդէս մէջ է, և կը հրատարակուի Պրոքսէլի մէջ. այս Հանդէսը հիմնադրուած է 1924ին և մինչև հիմակ կը շարունակուի. հիմնադրիւններն են Բրոֆ. Հենրի կրէկօսը և Բօք Կրէնտօր, այս հիմնադրութիւնը զարգացած է Պիճիքական և Յունական կառավարութեանց եւ Պիճիքայի Համալսարանի քաղաքներով: Այս Հանդէսը կը հրատարակուի տարին երկու անգամ, Ապրիլին և Հոկտեմբերին, կուտայ 800 էջոց Հատոր մը, բազմաթիւ պատկերներով: Այս Հանդէսին վարչութիւնը անցնալ տարի Սոփիայի մէջ ունեցաւ միջազգային Համաժողով մը բիւզանդական ուսանց համար և յառաջիկային ալ մտադիր է դարձեալ ունենալ Համաժողով մը Ռափէնայի և Հռոմի մէջ: Այս Հանդէսին կը մասնակցին համաբաւոր բիւզանդագէտներ, որոնց մին է քաղածանօթ և բազմահմուտ Ալէք. Բրոֆ. Ն. Ադոնց, բիւզանդագէտը որուն հայագիտական արժեքաւոր յօդուածները մեծապէս գնահատուած են ընթերցողներէն(*): Այս Հանդէսի մասին իմ ծանօթութիւնս երկարակիս անոր օգտակարութիւնը նկատի առնելով եւ միւս կողմանէ մերագնէից ուշագործեան յանձնելու համար զայն:

Այժմ պիտի տանք «շուարուք» ինքնատրութիւնը զոր պիտի քաղենք Բրոֆ. Հենրի կրէկօսի յօդուածէն («Byzantion» Հատոր. Ժ. (1935), Պրակ Զ., էջ 665-67):

Արար-բիւզանդական պատերազմներուն մէջ Հայոց զօրին կարեւորութիւնը պէտք է չափազանցել, Հայ և Հայախօս

տարրը բիւզանդական բանակին մէջ գերակշիռ եղած է, Թ. դարէն մինչև Խաչակիրները, Դիպլոմաժով չէ որ Թուրքերը բիւզանդական կայսրը, և կայսրը ներկայացնող թուրք վերին զօրապետները թագփոր կոչուած են. և բնաւ ըստ դիպաց չէ որ Խաչակիրները միևնոյն բառով կոչուած են բիւզանդական զինուորները որոնց հրամանատարն էր Տատրիքիսը: Այս բառին միջազգային ժողովրդականութիւնը, նման կայսր բառին, կ'ապացուցանէ թէ «Բիւզանդական» զինուորները հայերէն կը խօսէին. վրան դի տնօգուտ է թագփոր բառը ուրիշ բառի մը հետ փոփոխել, որովհետև այս երկու վանկերը ճիշդօրէն և պարզապէս հայերէն թագաւոր բառը յառաջ կը բերեն:

Մենք կը հանդիպինք Տիւրքման արական ժողովրդային գրքին մէջ բիւզանդական զինուորներու լեզուին վերաբերող բառի մը, և որ չի կրնար բացատրուիլ ո՛չ յունարէնով, ո՛չ արաբերէնով, ո՛չ Թուրքերէնով, ո՛չ ասորերէնով. ապահովաբար այս բառը մը միայն հայերէնով է որ կը բացատրուի:

M. Canard կուտայ Թարգմանութիւնը ասպետական նշանաւոր վէպին քանի մը հատուածներու զոր միևնոյն բնագրին մէջ ճիշտ կը հանդիպի lwrk (لورك) աշուարուք: Ահա հոս կը գտնենք Delhemah և վէպին մէջ նոյն բառին յիշատակուած տեղերը, զէպքերուն համառօտութեամբ:

Թ. 76, 8. Ապուլ-Վահանգ և Պաթթալ կը յարձակին Կ. Պոլսի մէջ մասին վրայ. պատերազմը կը տեւէ երեք օր. շուրթը օրը, Յոյները կ'աղաղակեն լուարուք, լուարուք, այսինքն շնորք, շնորք (էլ-աման, էլ-աման). այն ժամանակ է միւրը հրամայեց կոտորածը գաղղեցնել:

Թ. 6, 7. Դրաւուճ Կ. Պոլսի. էմիր Էօմէր Ուպտ Սլլահ Սիւլէմներու և Քիւլապներու պարագլուխ կը յառաջնայ և կը կոտորէ քրիստոնեաները. «Եւ Յոյները նոյն օրը կ'աղաղակեն, լուարուք, լուարուք, այսինքն էլ-աման, էլ-աման» (միակի ըլլալով լուարուքին լ գրիւ հոս պով նշանակուած է):

Թ. 73, 23. Արաւանք Էօթն բերդերուն, զբաւում երկրորդ բերդին, սեբրդին բնակիչները կ'աղաղակէին լուարուք, լուարուք, այսինքն, էլ-աման, էլ-աման:

(*) Բանասէլ Ն. Ադոնց Բիւզանդիոնի Հայոց պատմութեան մասնագէտ մին է, քայլ ուրիշ գործերով Միջերկրանի կոչուած Պոպի Ա. ի (867-886) կենսագրութիւնը՝ վերջերս գրի առած է՝ զորն աւագսնինք:

եւ էմիր Ապտ էլ-Վահապ անոնց կեանքը ազատեց»:

«ԺԳ. 19, 19. Գրաւուեալն երրորդ բերդին: Տեղէնմամբ բերդը կը մտնէ և կը կոտորէ հոն ճակողները: Յոյները կ'ազադակեն, լուարուֆ, լուարուֆ, այսինքն, էլ-աման, էլ-աման, բայց Տեղէնմամբ չընդունեց անոնց խնդրանքը, յարձակեցաւ անոնց վրայ և զլրատեց»:

«ԺԳ. 44, 17. Գրաւուեալն չորրորդ բերդին: «Այն ժամանակ Յոյները գետին փռուեցան և միաձայն ազադակեցին, լուարուֆ, լուարուֆ, այսինքն, էլ-աման, էլ-աման»:

«ԺԳ. 79, 3. Գրաւուեալն երրորդ բերդին: «Կոտորածը թէեւ մեծ եւ փոքր թշնամիներուն մէջ կը տարածուէր, բայց հարուածները փոխուեցան, և Յոյները կ'ազադակէին, լուարուֆ, լուարուֆ, այսինքն, էլ-աման, էլ-աման»:

«ԺԸ. 39, 13. Յրանկ թագաւորը՝ Պաթթալի օգնութեամբ նաւային յաղթութիւն մը կ'ունենայ իր թշնամիին վրայ, որ նոյն պէս ֆրանկ մըն է Պաղովտոս անուն: Այս զինջնոյն զինուորները «երբ տեսան թէ իրենցմէ շատերը սպաննուած են, ուժգնութեամբ կ'ազադակէին, լուարուֆ, լուարուֆ, այսինքն, էլ-աման, էլ-աման, և թողուցին զէնքերին»:

«ԻԲ. 60, 4. Լուլուայի գրաւումը, Պաթթալի և Տեղէնմամբի կողմէն: «Միջնաբերդին մէջ կային 1000 պատրիկներ: Տեղէնմամբ և իր ընկերները անոնցմէ շատերը կոտորեցին և արիւնը առատ կը հոսէր: Առաւօտուն, քաղաքին ժողովուրդը տեսաւ այս կոտորածը, կ'ազադակէր, լուարուֆ, լուարուֆ, այսինքն, էլ-աման, էլ-աման, և էմիրը զադրեցուց կոտորածը»:

«ԼԹ. 4, 2. Պաթթալի կողմէն Քարշանայի գրաւման գէպքը: «Օր մը և գիշեր մը միջեւ առաւօտ կոտորածը շարունակուեցաւ: Ողջ մնացող Յոյները կ'ազադակէին, լուարուֆ, լուարուֆ, այսինքն, էլ-աման, էլ-աման և թողուցին իրենց զէնքերը»:

(Միակ տեղը ուր լուարուֆին ունի իր փոխուած: Լուարուֆ բառը յիշատակուած է նաեւ ՄԵ. 37, 6. ՄԹ. 37, 4. և այլն, և այլն:

Այս քանի մը օրինակները բաւական են ապացուցանելու թէ բացատրութեան իմաստը տարակուսական չէ: Ստուգիւ ան

համազօր է, շնորհ և զթութիւն բառերուն. եթէ խնդրոյ նիւթ հղող հայերէն բայը կրնայ այս իմաստը ունենալ, տարակուս չկայ թէ բառը հայերէն է, վասն զի ի զուր պիտի ըլլայ ու է ջանապարհութիւն զայն արարեղէնով բացատրելու համար: Այսպէս է M. Canardի ծանօթագրութիւնը: Դիտել պէտք է թէ լուարուֆ բառը ի հարկէ չնշանակիր բոլորովին միևնոյնը, այլ նաեւ «շնորհ»: Canard աւելցնելով իրը համանուն գրութիւն բառը, կը հաստատէ թէ կատարելապէս զիտ է թէ յաղթականին ուղղեալ կոչերը թէ և ստուգաբանօրէն զանազան իմաստներ ունենան, բայց միաձայն նութեամբ պարտեալները կը հայցեն զթութիւն, շնորհ, և ներդառնութիւն:

Դիտելի է նաեւ որ, ըստ կամս, զինուորները կը գործածեն օտար, բայց ընտանի բառ մը, որով կը թախանձեն թըշնամիին:

Պէտք է վարանել լուարուֆ հայերէն նով բացատրելու. նոյն իսկ եթէ հայերէն բառը՝ արարեղէն ԼՈՐԿ, ստուգաբանօրէն չունենայ «շնորհ» իմաստը: Ապահովաբար ԼՈՐԿը լուարուֆն է, այսպէս կ'արտասանուի՝ Ivaruk, չլսեցէք. լսեն բային հըրամայականին յոգնակի երկրորդ գէմքը (եզակին՝ լուր)»:

Արդ բիւզանդական զինուորները շնորհ հայցելով կ'ազադակեն «լսեցէք մեզ», արդեօք բնական չէ՞: Ամէն ազադանք պէտք է սկսիլ այս հրամայականով: Յունական հնագոյն մատենագրութեան մէջ այս մասին կը գտնուի պարագայ մը, որ է Իլիադանի Ա. երգին մէջ Բրիսէս քուրմի մի ազօրքը. «Լուր ինձ, արծաթաղեղն, որ ըզբրիսէ շուրջ պահպանես».

(տե՛ս, Թրգմ. Հ. Ա. Բ., էջ 14):

ՄԿՐՏԶ ԱՐԲԵՊԻԱԿ. ԱՂԱՆԻՈՒՆԻ

ԳՐԱԿԱՆ

Պ. ՕՇԱԿԱՆԻ «ԱՐԵՒՄՏԱՅԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՈՒ ՎԱՅԱՆ ԹԷՔԷԱՆ»Ի ՎՐԱՅ

Պ. ՄԻՔԱՅԷԼ ԿԻՐԻՃԵԱՆԻ ՔՆՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

ՄԱՏՈՒՅՈՒԱԾ ԱՌ ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՀԱՅՐԵ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ

ՆԱԽԱԳԻՒՀ ՍՐԻՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ - ԳՈՐԻՆԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՑ

Յ. Օշականի այս երկը, Վահան Թէքէեանի գործին ու արուեստին նուիրուած, իր ծաւալովը պատկանելի է ու որակովը թանկարժէք՝ բաղմամասն ու խղճամիտ ուսումնասիրութիւն մըն է, արժանի մեծանուն բանաստեղծին, եւ պատիւ բերող՝ հեղինակին:

Մեր գրականութեան մէջ ուր քննադատութիւնը սկիզբէն ի վեր այնքան քիչ ու զէշ մընչակուած սեռ մը եղած է, կարելի է ըսել որ Յ. Օշականի աշխատութիւնը, իր համեմատութիւններով որքան իր ներքին (intrinsèque) արժէքովը, եղական, աննախընթաց երևոյթ մըն է: Կարելի է, առանց սխալելու կամ չափաւանցելու երկրիւղի, հաւաստել թէ ո՛չ մէկ արեւմտահայ մասնագիր առարկայ եղած է այսքան լիակատար, բազմադրամանի, այսքան հմտակից ու խորքային ուսումնասիրութեան մը: Մեծագոյն կոթողը զոր հայ քննադատ մը կանգնած ըլլայ հայ գրագէտի մը փառքին համար:

Յ. Օշականի քննադատական երկը զետեղուած է սիրոյ նշանակին (signe) ներքեւ, — այն սիրոյն որ խորունկ հասկացողութենէ մը կը բղխի կամ անոր կը տանի: Ակնբեր է թէ հեղինակը ինքն ինքնակամ է Վ. Թէքէեանի գործն ու արուեստը ուսումնասիրելու (սքանչելի՛ բառը), ատիկա ըրած է ո՛չ թէ զուտ առարկայական ծրագրով եւ հակառակորդ (թէ՛) կամ վարդապետական (dogmatique) առաջադրութիւններով (Պրինցիպիէ), այսինքն երևոյթներն ու օրէնքներն ուսումնասիրելու համար՝ տեսարանի (théoricien) մը նախանշախնդրութիւն մը զինքը տարբո՞ր կապած է այդ գործին ու արուեստին: Ընտրել տեսած է իրեն այդ քերթողը — ժամանակակից տաղանդներու խայտաղէտ հոյլին մէջ — իբր ամենէն համապատասխանը բանաստեղծի մը մտատիպընթին:

Յ. Օշականի երկը կ'առչէ միեւնոյն սասն ըլլալ — եւ այդ հանգամանքը կուտայ անոր զգացական կարեւորը (pathétique) տարրի մը հաղորդական շնորհութիւնը — արգարահատոյց արարք (acte de justice) մը հանդէպ քերթողին, զոր քննադատ

տը ին սխալիք դառնելով իբր յարաբերաբար անիրաւուած մը, անգիտուած մը, այսինքն մէկը որ չէ գրաւած մեր զրոյսութիւննց մէջ այն առաջնակարգ դիրքը որուն արժանի կը կացուցանեն զինք՝ իր բանաստեղծի տաղանդն ու իր գործը:

Յ. Օշական այս գլուարին աշխատանքը — Վ. Թէքէեանի հասակով է որակով բանաստեղծ մը խորապէս հասկնալու եւ հասկնցնելու — յայտնադէտ, արգիւնաւորապէս կատարելու համար՝ անժխտելիօրէն ունի պէտք եղած գրական հաշակը, հմտութիւնը, ընթերցմանց պաշարը, տեղեակ է տունային եւ օտար զխառն գրականութեանց, անոնց յատկանշական հոսանքներուն եւ ներկայացուցչական գործերուն, ինչ որ կարող կ'ընէ զինքը բաղդատական ցուցմունքներով, մերձեցումներով եւ օրինակներով յուսաւորել եւ ամրացնել (corroborer) իր դատաստանները: Անեցուցուցէ՛ք ասոնց վրայ արուեստագէտի զգայնութիւն եւ արաայայտութեան մեծ կարողութիւն — Յ. Օշական ծանօթ է որպէս ինքնատիպ գրագէտ — բարդ ու բազմերանց խորհողութիւն մը, հաւաստարապէս ատակ մասերու եւ մանրամասնութիւններու ներքեւ նրբախոյզ վերլուծումին, ինչպէս եւ ընդհանրացումներու, զաստարուսնեւ եւ համարողութիւններու լրացուցիչ եղբարակող աշխատանքին, եւ սիրով կրնաք գաղափար մը կազմել խնդրոյ առարկայ ուսումնասիրութեան քաղցածուցիչ տարրերուն եւ բազմադիմո յատկութիւններուն:

Յ. Օշական խորապէս կը սիրէ բանաստեղծը եւ կը հիանայ անոր վրայ, ա՛հիւա է ներքնիդ ու զին, մայց ա՛կը՝ իր զգումանքիլ քաղցածուս աշխատանքին, որ կը ծաւալի էջէ էջ, դուռից դուռի, ընդգրկելով վահան Թէքէեանի ստեղծած լուսնի բանաստեղծական շէջամին՝ բոլոր յոջնապատյապիբերը, բոլոր շրջագիծները, հաւատարմորէն ցուցնելով անոր բոլոր հրապոյցներն ու խորհուրդները:

Յ. Օշական տարփափոխօրէն յամառ, համբերատար ճիգով մը ցոյց հանուայ, կը պարզէ ու կ'ընդլայնէ իր սիրոյն եւ հիացման պատճառները, բազմաթիւ մէջերուսներով, բաղդատութիւններ

բով և հակադրութիւններով՝ ուրիշ երկերու և խառնապէս համոզուած, ան կ'աշխատի համոզել՝ Վասն թէ քէեւեանի տաղանդին ու հոգիին բոլոր երեսները, գործին բոլոր տեսակները ի վեր կը հանէ իր մտքին լուսաբծաւոր ուղղելով անոց իւրաքանչիւրին վրայ, աւելցնելով եւ յամենեւնով, մինչև որ ձգէ չնտախտուողած ո՛ր է և ալքը:

Խաղաղաւ (passionné) հասկացողութեան — եթէ կարելի է ըսել — գործ մըն է ասիկա, հազուադէպ ընտանիքէն անտեղ զոր մէջ զբաղէտներ, արհեստով ո՛չ քննադատներ, կատարած են ստեղծ աստին, խղճի քաղցր պարտաւանդութիւն մը կատարելու պէտք: (յիշել Պատէշեօ Եւստանիասփրութիւնը՝ հանճարի եղբոր մը՝ է. Բոի մատին): Գործ մը որ անգիտացողներու համ ցարդ անտարբեր մնացածներուն պիտի ըստ արմատոյն ճանչընէ սիրցնէ բանաստեղծի մեծարժէք գործը: Իսկ անոր վաղիմի հիացողներու ընտրանին աւելի խորապէս պիտի արմատէ իրենց զգացումն մէջ, անոր խորունկ պատճառները լուսաբերելով, գիտակցութեան պայծառութեանը հանելով ինչ որ չլիթթ էր ու կերպիւ իւրեք քնազգական:

Ամէն բան հակակոյ ամէն բան սիրելու համար կ'ընէր զէօթէ. անկարելի է զլ. Թէքէեանը չորիւրէ — եթէ կան չորիւրդներ՝ կարգապահին հետեւնալ կարող ընթերցողներու բազմութեան մէջ — անկարելի է կ'ըսեմ, Վ. Թէքէեանը չորիւրէ հասկնալէ ճանչնալէ յետոյ զինքը՝ այս նշանաւոր Եւստանիասփրութեան լոյսով:

Վ. Թէքէեան — այս երգակացութեան պիտի հասնիք անվերջ յաւաքտ այդ Եւստանիասփրութեան — մեր ամենէն ազնուական, խորագգայ, անձնական (personnel) և կարսրեալ բանաստեղծն է: Եւ ամենէն ճիշտագապաշտը Յ. Օշականի բառով:

Իր կատարելութիւնը, անվիճելի, ժխտական չէ, ըսել կ'ուզեմ չի նշանակեր ըսաւ քաջակատարութիւնը այն թիւրութիւններուն որոնք ուրիշ յատուկ ըով այնքան ակներեւ են, փաստերը, ստուերածող, այլ նաև ու մանաւանդ զգուցիւնը, ներկայութիւնը բոլոր այն վաւերական յատկութիւններուն եւ շնորհներուն որոնք յատուկ են հարադատ բանաստեղծին եւ անհրաժեշտ:

Խոր, սարսուռն քայք զուսպ զգայնութիւն. երեւակայութիւն մը՝ հիւսուտաւ այլապէս տարբերով. քայք առանց աւելորդ շուայլութեան և ցուցադրութեան. զգայնութիւնէն (sensation) զգացում եւ անկէ ալ ի խորութեղ (pensée) բարձրանալու տիրական շնորհ եւ կարողութիւն, կիրթ. խտաւապանք, գրեթէ անսխալական ճաշակ, չափի (mesure), ժուգկալութեան և վայելչութեան բըննազգ — ինչ որ զինքը ամենէն զգասականը կ'ընէ մեր ռումանթիքներուն(*) — կըտոյթի եւ ներգալ-

նակութեան խոր զգայարանք, խորշում ամէն out-rance է և զեղծանումէ, մասնաւոր այն հետեւորութիւնէն, ճոռմութիւնէն, պրոնտութիւնէն (emphasis, declamation) որ մեր հին եւ նոր քնարերգներուն — Ալիլանէն ու Դուրեանէն մինչև Սիւսմանթ եւ Վարդաթան — մեծագոյն մեղքը եղած է, եւրոպական ռումանթիզմին ամենէն յոռի մէկ ունակութեան նմանողութեամբ և խորացումով: Զգացմանց արտայայտութեան մէջ տեսակ մը ստեղծել անթիւքում իրան, զգացում և վերապահում, որ այնքան կ'աւելցնեն իր տաղերուն թիւարգական օւսն և յուզականութիւնը:

Ստուգիւ, Թէքէեան մեր միակ բանաստեղծն է թերևս որ, բացի իր ազգասիրական կարգ մը քերթութեաններէն ուր աստիճան մը արդարանալի է անկալ, զերծ մնացած է «հետտորութեան» ըսկըզմական մեղքէն, և զոր՝ այս պատճառաւ իսկ կարելի է բազդատութեան զննել եւրոպական իմաստով ու տարբար չարուեստագէտս բանաստեղծներու հետ, ինչպէս Պատէշեօ, Մալառմէ, Ռէնիէի, Սամէն, Մօտէս, Թաւէնալախ, Նոյն իսկ Վէռլէն, Նուալ չարուեստագէտս, որ սակայն իր Ալբուսեան փերթոպականին մէջ զառաջինն պատգամեց նոր նախահակը՝

Prends l'éloquence et tords-lui son cou.

Վ. Թէքէեան մեր աշխարհաբար ստանաւորին մեծագոյն վարպետը, մեծագոյն արուեստագէտը՝ միևնույն ատեն, ա՛ն որ յաշողած է — ի պիւ ինչ աշխատանքի, շնորհիւ ինչ մշտասեւեռ մշտումի մը զէպի կատարելութիւն, — իրիստ ու թանձր հնագոյններով, իրիտ զարմայններու ոսկորներով խորացող մեր լեզուն ընել կարելի եղածին չափ զաշխակաւոր և հնչալուր — բանաստեղծական շերտին յարմար — որ մեր հետ ու ապերախտ ստանաւորին (բազդատումը աւելի բախտաւորներու, օրինակի համար՝ Խալալանին, անգլոպիւանին, Փրանսականին) տուած է ճկունութեան, հոսանուտութեան (fluidité), երաժշտականութեան առաւելագոյն չափը որուն ընդունելի է:

Անա՛, հակիրճ թուումով մը որ յաւանդութեան չի կրնար ունենալ Նոյն իսկ ամենապիտու մէկ schéma ներկայացնելու քննադատին ստուար աշխատասիրութեան, ինչ որ Յ. Օշականի իր շուրջ երկու հարիւր էջեր բաղկացած երկին բազմաթիւ գլուխներուն և ստորաբաժանումներուն մէջ կ'երկարէն և խլմտորէն վերլուծած Եւստանիասփրած և ի վեր հանած է:

* * *

Վերջացնելէ առաջ այս ամբողջ տեղեկագիրը, Թո՛ւ ներուի ինքի մէկ քանի գիտողութիւններ և վերապահումներ արձանագարել հոս:

Նախ՝ իր ոճին մասին.

Յ. Օշական, — ինքն այն ինքնատիպ գրապէտ

(*) Ռումանթիկ՝ վերադիրք, Թէքէեանի կիրարկում, թող չխորացնել: Ֆրանսացի ամենէն ներուտն քննադատներէն մին. Էստիւն փալու վերջերս իրուամբ գիտել կուտայ որ ամէն մշտապիտ բանաստեղծ

ռումանթիկ է, ռումանթիկ կը ծնի: Գասականութիւնը (classicisme) թրեւս աւելի մեծի (form) խընդիր է քան թէ խորքի (fond):

— արտասպառնության մեծ կարողություններ մեծ օժտումներ է, ինչպես ըսի արդեն. կը ցուսի ըստ-
յուս իր ուժը, որ ունի շիզ, կորով, պատկերներ-
բուս փայլ և յանգնություն, զերծ չէ թերություններից, իր քով՝ արուեստագետը, կամ ունի գործ-
ծառը (artista) միշտ հաւասար չէ յայացողին, խորհողին՝ իր լեզուն, յաճախ, կը թափ ինք-
նատրուկության հասնի ի վնաս յստակության, յապրչության և ներգաղնականության, բնապար-
տիկ ու տաժանքոտ չես զիտեր ի՞նչ մը զգալի է հոս տեղ տեղ, Շատ անգամ ամենապարզ բան
էր ըսելու համար այնպիսի մանուածապատ և ան-
տղի (insolite) ձեւեր ու բացատրություններ կը
գործածէ որ ընթերցողին կը հարկադրուի հասկ-
նալովության խափանցումի աւելորդ ճիգ մը, ա-
ւելորդ որովհետեւ չի վարձատրուի թանկագին
գիտելու իր անհնկալին հանդէպով՝ Այս՝, շատ
անգամ մը լեզուն պարզ սեղ իր թիւին է. ձեւի
խրթնությունը, ըմբռնությունը երբ մտածում էր բար-
ութիան կամ ներանրություն (subtilité) կը հա-
մապատասխանէ, ընդունելի է. այլապէս՝ ո՛չ. իր
ուսումնասիրության մէջ շատ տեղեր՝ Յ. Օլախան
կը գիտէ այս խրթնութիւն, առանց այս դիտողու-
թիւնը կամ ստացումներ իր վրայ հրաշքերու, ու-
րովհետեւ խորունկ կամ բարդ մտածում մ'է որ
կը պահանջէ գնի, կերպիւ իւրից կը հարկադրէ,
եւ հիզը զոր ընթերցողը կ'ընէ՝ անարժէք ար-
գիւնքի մը համար չէ:

Թ. Օլախան կը գեղձանի նաեւ փակագիծե-
րու, միջանկիւններու ծայրայեղ գործածություննե-
րը: Երբ արդէն երկարածից նախադասութիւն մը
կը խնդրուի կ'ընդհատուի այդ սեսակի եկամուտ
(adventive) — բանամոլի՝ լըսելու համար — մա-
սերով, ընթերցման ընթացքը բնականաբար կը
զանգարի, ընթերցողին ուշադրութիւնը կը ջըր-
ուի և մտաքը կը յոգնի, իմ կ'ընթերցումս՝ այս ան-
պատեհական արաշքը շատ զուրաւ կարելի էր
ստանլ այդ փակագծաւոր եւ միջանկիւն Փրազ-
նիցը — գէթ երկարադոյնները, որոնք այնքան
ստուգարարիւ են — էջերու ներքեւ գետնելով
իբրի նոր:

Թ. Օլախան տալանդաւոր և ինքնատիպ զը-
րուց մըն է անվիճելիորեն, բայց իր գրելու ձեւը
յաճախ կը պահուի սեռական մը շնորհի, հրապոյրէ,
չեմ ըսեր պարզապէս (որ ամէն գրագէտի տրուած
չէ, ոչ ալ պատշաճ է ամէն գրական իրաւունքի,
մանաւանդ Օլախանի խառնուած զէն գրագէտի մը):

Իր գրական զգաստեմունտ մասին

Օլախան թէքէնանի սերունդը եւ միջավայրը
ուսումնասիրած ատեն, քննադատը ընկանութիւն
կը բերուի խոսելու և կարծիք յայտնելու անոր
երէշներուն և ժամանակակիցներուն մասին. ընդ-
հանուր կերպով իր պատմաւանները արդար եւ
անհալու կը գտնուի. բայց չեմ կրնար լուսնութեամբ
անցնիլ մէկ քանի մեծ անիրաւութիւններու վը-
րայ զորս ան կը գործէ ո՛չ թէ անցողակի, ա-
ռաւց շատ ծանրանալու, յալ հաստատութիւն,
սխտեմատիկաբար (կը խորհիմ գէթ միշտ...) յա-
յախ զինքը չափազանց արհամարհուտ կը գտնուի
նովմաս թերգականի մասին զոր զժամանակաբար շատ

քիչ կը ճանչնամ, ինչ որ զիս զգուշաւոր կ'ընէ
պաշտպանողականին մէջ. կ'անցնիմ. չափազանց
արհամարհում — եւ հոս համոզմամբ կ'ըսեմ՝ ա-
նիրաւ՝ ի. Պէրլըրներնի մասին. անոր իմըք և
Յուշքը ըստ իս մեր արդի բանաստեղծութեան
— մտերմիկ ընտրողութեան (lyrisme intime) ար-
ժէքաւոր գործերէն մէկն է, կարող էր հեղինա-
կին քաւել տալու կեղծ-ուսմանիցի մի և հետոս
բութեան իր բոլոր երկատարաբանական մեղքերը:
Բայց ապրիլեցուցիլ եւ ընդլիցեցուցիլ կերպով ա-
նարդար կը գտնուի զինքը Տ. Զրաքեանի մասին,
որ իմ համոզումովս, և ինքի պէս մէկ քանիներ-
բու համոզումովս՝ որ ապագայ սերունդներուն՝
պիտի ըլլայ ապահով, մեր մեծագոյն հանձնը,
եւրոպական մեր բոլոր երկատարաբանական
կանս հանձնը, մեր մեծագոյն արուեստագետ-
բանաստեղծ — խորհողը, Բանաստեղծ բառը կը
գործածուի հոս ո՛չ թէ խորհելով միայն ճշմար-
տանին, ուր, հակառակ Յ. Օլախանի անհնախակ
կտրուի վէճերունը(*), Վիսայապաշտը, Նոյն իսկ
խորհրդապաշտ բանաստեղծութեան մէկ քանի
զուր-գործոցներ կան, կատարեալ թէ՛ խորքով
թէ՛ ձեւով — այլ մանաւանդ զարմանահարչ Շնե-
րաշխարհին, Անտոնի, Յաւիտենականի այդ ան-
մահ աղօթաբարձին, ուր իրապաճ է նկարիլ մը,
միտտիք քնարերգակի մը և վերլուծող — խորհողի
մը, խառնուած քննորոն ամենէն հրաշալի ձուլու-
մը, զոր կարելի ըլլայ երեւալայելի: Ու ի՞նչ ան-
բաղդատելի ձիրքերով օժտուած նկարիչ, քնա-
րերգակ ու խորհող, և որպի՛սի հզոր ինքնատը-
պութեամբ «Ներաշխարհ» անհաստատելի գա-
ղաթ մըն է մեր զգականութեան մէջ, յանդժա-
կան փառքով մը լուսանահանչ, ու մեծապէս
զարմանալի ու ցաւալի է որ Վ. Թէքէնանը այդ-
քան խորապէս հասկցու ու քննադատը քննադատ
մը այլքան մեծ անիրաւութիւն էր գործէ ուրիշ
մեծ ու վաւերական արուեստագետի մը հանդէպ,
թէ շէրաշալի Յարութիւնի հեղինակին խոր հրա-
ցով մը ըլլաւ չի կրնար ու պէտք չէ արգիլէ ի-
րեն արժանաւայելի մեծարանքը մատուցանել Տ.
Զրաքեանի հանձնարին, ատոր ապացոյցն է այս
անդեկագրիկ ստորագրողը:

Եւ այս պատճառով մը որ Նոյն ինքն թէքէնան,
ինչ որ մասնաւոր կերպով անմոռոյ և ճշմարտե-
պիտի գտնէ իր փառքին եռաբուած այս այնքան
խանդավառալից և ներուստ ուսումնասիրութեան
մէջ, հիշչ ուրացումի փորձն է հանդէպ անոր՝
զոր այնքան զեղեցիկ, արտաուշ եւ վեհիմաստ
տալով մը պանծացուցած է իր վերջին հատորին,
«Սէր»-ին մէջ:

Աղլւթ. 10 Փետր.

ՄԻԻԱՏԵՂ Ս. ԳԻՐԻՃԵԱՆ

(*) ձեռք՝ երբ կը վերաբերին կարգ մը օտանա-
ւորներու ձեւի թերութիւններու, աննորոշանալու-
թիւններու եւայլն. քանի որ սակայն կարելի է
արդարացնել նոյն թիւով (matière) այդ
անորք բնութեամբ են, խորացումի պլտրովք՝ պար-
տաւորած հեղինակին անմոռ շրջանակէն:

ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԵՐԻ ՈՌՈԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սևանի և Նրա վիթխարի շրջապատի գանգոսը, թէ աւելի ջրեր է ընդունում իր մէջ և թէ աւելի թուով ու ջրառատ գետեր հոսեցնում իր կրծքից, Անյեայ 1932ին ինչիներ Տէր Աստուածաբանի Մոսկովայում կարգացած մի գեկուցման քաղաածքից տեղեկանում ենք, որ լեռնային 6340 ոտ մեծ բարձրութեան վրայ գտնուող Սեւանայ լիճը 1413 քառակուսի կիլոմետր տարածութիւն ունի, որ Նրա մէջ երկնքից թափուող և շրջակայքից ներս հոսող ջրերի քանակն է, ամբողջ տարին հաշիւ առած, ամէն մի վայրկեանում 50,4 խորանարդ մետր. գործ առածը միայն 2,8 մետր, իսկ մնացորդը ամբողջովին լճի մակերեսոյն վրայ հասնող հաստաթիւղութեան մէջ պահելով, պակասում է անընդհատ գոլորշիացումով, Անկուցման ամփոփումը խիստ համառօտ էր, այլապէս մեզ համար մութ է մնում, թէ միթէ՞ յարգելի ինչիները Սեւանի յատակը համարում է առանց ծակոտկենների և ճեղքածների մի կաթոնայ, որ այդ յատակից չեն կարող ջրեր իրենց համար ստորերկրիայ անցքեր գտնել եւ մեր երկրի զանազան աղբիւրներին ջուր մատակարարել: Առերեւոյթ ի նկատի է առնած միայն լճից անմիջապէս գոլորշիւող ջուրը, Զանգու գետի մի ճիւղը և գոլորշիւողութիւնը: Այդ առումով, իրաւ է, լճի ջուրը 50 մետրով իջնելով, երկրի ջրատեսութեան համար աննկատելի կ'մնայ:

Բաւականանք միայն անուններով յիշատակել այն գլխաւոր և աչքի ընկնող գետերը, որ իրենց ծագումով Սեւանի մեծ զանգուածին են պարտական, յորդացած տեղական և մերձակայ լեռների ջրերով: Զանգուն, Գառնի, Վեդին, Արփաշայը, Երնջայը կամ Նախիվեանի գետը, Բազարչայը, միջին հասնելով Որոտն, ստորինում Բարգուշատ կոչմամբ, Զարուզն ու

Յագարին, Սաչէնը, Թաթառը, Շամբորը, Աղստիւր և Զարագետը կամ Իեքէզ գետը:

Սեւան ընդունելով մի մեծ շրջանակի կենտրոն, յիշած գետերը Նրա շաղիղներն են՝ ուղղւած դէպի Նրա պերիփերիան և այնպիսի գասատորութեամբ, որ երկրի բոլոր մասերը կարող են ինքնահոս եղանակով ոռոգման ենթարկել: Սակայն, եթէ նոյն իսկ այդ երկնցող ջրերի քանակը բաւականանայ ոռոգման կարիքներին, ուշադրութեան պիտի առնենք մի կարեւոր հանգումանք: Մեր լեռների մեծ բարձրութիւնների հետեանքով, Նրանցից բխող գետերը շատ արագավաղ են, ներքե ևս գլորում անհեղի վիճերով ու զգալաւոր մոլորների պատուածներով և ընդհանրապէս ոչ տակար են դառնում զաշտային մասը հասնելուց յետոյ: Մեր երկրի լեռնային և լեռնաստորոտ մասերը գոլի են մնում ջրերից: Անկախ դրանից, եթէ ջրերը գործադրեն բուսարար չափերով բարձրագիւր մասերում, կ'զրկեն ստորին զաշտերը, երկրագործական բարձր կուլտուրաների վայրերը:

Աւելորդ անգամ կրկնելով պիտի ասենք, թէ ջրերի տնտեսարար օգտագործումը, թէ ծախքերի անհամեմատ խնայողութիւնը գոյէ թիւադրին Պարսկաստանի և Ուրարտացիների օրինակով ընթանալ և մեր երկիրը ևս քանքաններ ունենալ:

Մեր ունեցած տեղեկութիւններով 1765-70 թ. Յակոբ Զուլպայեի կաթուղիդուն էր, որ էջմիածնում առաջին քանքան փորել տւեց: Նա ինքը ծնւած լինելով Սպահանի մօտ Նոր-Ջուղայում և ծանօթ պարսկական քանքաններին, էջմիածնի հին և սուրը կոչւած քանքանները հանել տւեց, որ խմելու և փոքր չափով հողեր ոռոգելու էին ծառայում: Ամենայն հաւանականութեամբ քանքանափորներն այնտեղից հրախրւած պարսիկներ էին:

Նոյն գործի կրկնությունը մինք տեսնում ենք Ուրիմիան կաթուղիկոսի ժամանակ. ու իբրև Վանիցի, քաղաքապետի էր քանդակները օգտակարությունը. Վանից վարպետների բերել տեսեք և քանքանի նոր գլծ փորել տալով, հնի հետ միացրեց, նրա ժամանակ, երբ խնամքով մաքրում էին քանքանի հորերը, հոսող ջուրն այնքան առատ էր, որ Ուրիմիանը Ներսիսեան լճի ներքևում ջրաղաց շինել տեսեք, որ գործում էր միշտ լիքը դրած թիամբ պահում լճի թափում ջրից:

Անուշտ Պարսկաստանի օրինակով պիտի բացառվի Վեղի գլղիկը, Հին-Նախիջևանի, Աղվանի, Ջակիան-Չարդախ-լուի և Գաճաճակի տակաւին գործող քանքանիների գոյությունը:

Ժ. Սերաբան ինչիներ Գր. Ալաբաբեանի առաջարկը.

Իմ ձեռքին է ինչ. Գր. Աղաբաբեանի ուսանելի լիզով հրատարակում մի փոքր բրոշյուրը. Irrigacia Etschmiadzinskii zemli, Kapitaj podzemni vod, Gornavo Ingenera Gr. Agababiana. 1911 թ.:

Այդ թվականներին էջմիածնում փոքր կերպով դրած էր վանական սեպհակա-նու թիւն կապով Վաղարշապատի մօտ 7000 դեկտանի հողերի տողման հարցը: Վանքի յանձնարարությունում մի քանի ինչի-նիներն որոշման ծրագրի կապիցին և իրենց նախաձեռնիներով ներկայացրին վանական կառավարությունը յ գործադրու-թյուն: Մարական իշխանությունը թույլ տրել էր և արտօնել Սեղից վերցնել 75 քաշ ջուր: Ի նկատի էր առնում այդ ջրով ուսուցել վանքի հարաւային հողամասեր, Ներսիսեան լճից և այն ժամանակային անտառից ներքև, մինչև զորույնները տա-րածող մասը:

Առաջի ծրագիրը յոռնային ուսու ինչի-նիներ կապալից էր, որ հնարաւոր էր համարում օգտուլ միայն արտօնութիւն երբուր մասով, 25 քաշ ջրով. արդէն պայտ-թիւն ունեցող Սեղիցի ուսու միջոցով բերել վանքի հողերը և ջրհան մեղիականի միջոցով բարձրացնել ու ջրել միայն մօտ 600 դեկտանի հող: Մրագիրը պահանջում էր միանալ 140,113 ուրլի, իսկ տարիկան

ծախք պիտի կատարեր, մէջը հաշւած տա-կոններն ու գրամագլխի աստիճանական զեղչումը, 19,638 ու: Այդ հաշւով ամէն դեկտանի միանալով ծախքը հաւասար էր 230 ու, իսկ տարիկանը 32 ու:

Երկրորդ ծրագիրը ներկայացնողներն էին ինչ. Ա. Լիսիյեան և Տեր Վարդանեան, որ հնարաւոր էւ օգտակար էին համարում օգտուլ արտօնում ջրի ամբողջութիւնից, բնառնի խողովակներով ջուր բերել ինքնահոս եղանակով մինչև վանքի հողերը և շրտ աստիճան ջրհաններ գործադրելով էլէկտրական ոյժով առաջի շարք նաստ-նեղով ջրել 270 դեկտանի, երկրորդ շարքով 620 դ., երրորդով 390 դ. և չորրորդով 940 դ.: Բորշիւրի մէջ ծրագրի նախաձեռնի չի ջոյց տրւած, այլ նկատած է, որ խիստ թանկարժէք է և տեղական պայմաններն ի նկատի առած, պատահաւոր ինչի ենթակայ:

Թումանեան և Վասիլե ինչիներները ներկայացրին երրորդ ծրագիրը, որ կայա-նում էր հետաւում. կապիլէկու գիւղի մօտ բրոշով աղբիւրների տաւջը պատնէ-շել, ինքնահոս առու փորել մինչև ջրելիք հողերը, առուի տակ տնկելով 1220 դեկտանի, իսկ լիք պատնէշը փորի աղբիւր-ների ակներից 2 արշին աւելի ցած, նոյն եղանակով կարելի է ջրել միայն 1020 դ.: Նախաձեռնի ծախք յոյց է տրւած 20-25,000 ու. պատնէշի, աղբիւրակի (Գառախ գետի վրայ) և առուի համար: Այդ առա-ջարկը աւելի բանաւոր համարւելով, վանքը ձեռնարկեց գործի. պատնէշի վրայ ծախեց 10,000 ու: Բայց լճայած ջրերը պատնիցին պատնէշը և ծախած գումարը իսկապէս ջուրը տարաւ:

Չորրորդ առաջարկը վերջապէս ինչի-ներ Կիրակոսեանին էր, որ ջանկարնում էր ընդլայնել Երեւանի իր կառուցած փոքրիկ էլէկտրական հիդրոէկայանը, էլէկտրական հոսանքը բերել էջմիածին, վանքի մեր-ձակայքում աւելի խորը հորերով քանքան փորել և ստորգետնեայ ջրերը նաստնեղով բարձրացնել և ջրել, մի կողմ թողնելով Սեղուրը, հարաւում ընկած անտառից ներքին հողերը: Սրա միանալով ծախքն էր բանքանիներ համար 25,000 ու, իսկ էլէկտրական ոյժը տեղ հասցնելու համար նաստնեղի հետ միասին, 130,000 ու:

Դարձեալ չի ցոյց տրւած թէ տարեկան որքան ծախք էր պահանջուում:

Բրոշիրի հեղինակ Աղաբաբեանը վերոյիշեալ ծրագրերի նկատմամբ համառօտակի, մի քանի նախադասութիւններով հետաւոր է համարում Թումանեանի և ընկերոջ ծրագրերը. կիրակոսեանինը այն չափով, որ կտրիք չկայ նաստաների և էլէկտրական այծի, այլ հորերը շարունակելով պիտի գետնի երեսը ջուրը հանել, մանաւանդ որ հողի արագօթեամբ իջնող մակերեսովը այդ հետաւորութիւնը տալիս է, մի փոքր տարածութիւն աւելի պակաս ջրելով:

Հետաքրքիրն այս փաստն է, որ կամենում ենք այստեղ յատուկ շեշտով յիշատակել: Վանքի տպարանում այդ ժամանակի գործում էր ինքնուս վարպետ Ղեւոնդ Ղարախանեանը, իր օւլիմպիկամբ յայտնի մէկը, որ իբրեւ պարսկաստանցի, քաղածանօթ էր այն տեղի քանքանափութութեան գործին թէ Թարգմաւ և թէ Սպահանում: Նա լսելով դիպլոմատ Կիրակոսեանի մեծածախք պահանջը, խնդրեց իրեն տրամադրել ընդամենը 1200 թ., որով նա խոստանում էր արդէն գոյութիւն ունեցող հորերը խորացնել և տարածութիւնը երկարացնել. ապա արդէն պատրաստի նաստաներով և վանքի էլէկտրական կայարանը գործի դնելով, չորս գիւմանդ խողովակով որ ու գիւղեր, անընդհատ իր փութած հորերից ջուր հանել: Վանքը վարպետի պահանջած ծախքը վճարեց. վարպետը առաջիկայ կատարեց իր խոստումը և ստացաւ 1200 ռ. պարգև: Վարպետի փութած հորերը մինչ օրս մնում են և գործում ներպիսեան լիճը ջուր լցնելով:

Ծանօթանանք Աղաբաբեանի սեպական առաջարկին: Բրոշիրի ամենից հետաքրքիր մասը կազմում է՝ եկիւրաքանուքիւն եւ Վաղարշապատի դաշտի ստրեկիւրեայ ջրաբանութիւն — Geologia i Podzemna Gidrolologia Vagarshatamskoi raviny: Իբրեւ երկրաբան ինչ. Աղաբաբեանը չափեց և ուսումնասիրեց Վաղարշապատում և մերձակայ գիւղերում գոյութիւն ունեցող ջրերորները, հաշիւ արեւ հին և նոր քանքանները, չափեց Սևջրի քանքանը ակունքների մօտ և Իգդիրի շտախի վրայ եղող կամուրջի տակը. հաշիւ առաւ Ղորուղի, Ջո-

բանքարոյի, Վարադգիւրի ճոհիճները և երկրակայութիւններ տալիս է այդ տուեալներով:

Արագածի խորխիս կապող Վաղարշապատի դաշտը ծածկած է, զանազան հաստութեամբ և ծաւալով, երեսացող լանտերի դարաշրջանից մնացած աւազներով և հեղեղատեղերի գանգաւաններով: Երկնքից տեղացող անձրեւն ու ձիւնը յիշեալ ծաւալովէն միջովալըով ձգվում են երկրի ներսը, մինչև կաւային շերտերը, որպիսի արդիւնքի հետեւանքով կամ աղբիւրների կազմելով երկրի երեսն են գորս պալիս, ինչպիսիք են Սևջրի վիթխարի աղբիւրները, կամ թեք մակերեսովով աւելի հեռուները ձգելով, կապում են յիշատակած ճահիճները:

Արագածից անմիջապէս եկող հոսանքների միասնում են Արայի լեռան և տեղական տարածութիւնների ստորերկրայ ջրերը: Թէ ինչ մեծ չափեր ունին ստորերկրայ ջրերը, ցոյց են տալիս նոյն Սևջրի վրայ կատարած չափումները: 1910 թ. նոյեմբեր ամսին, հետեւապէս ստորերկրայ ջրերի բաւական պակասած ժամանակը, Թուրքական Զէյթլի գիւղի մօտ Սևջուրը հոսում էր ամեն մի դիպլիկանում 7,500 լիտր քանակութեամբ, իսկ կամուրջի մօտ, ընդամենը 7,5 վիւստ ներքեւ, այդ քանակը հաւասար էր 39,000 լիտրի, որի մի հազար լիտրը Բասախի խողանարանից է տեղանում, մնացեալ 30,000 լիտրը ստորերկրայ ջրերի սուզածքներից էր գոյանում, այն ևս 7,5 վիւստ շինչին տարածութեան մէջ, Փայլուն ապացոյց թէ յառեկապէս Վաղարշապատի դաշտի խորքերում ինչ առեւի քանակութեամբ ջրեր կան թագնած:

Մի քանի տարի անց, մինք ուրիշ ունեցանք Ամբերդի ձորը տեսնելու և լսելի, որ այդ ձորից զանազան գիւղերի համայնքների իրենց համար ջուր են տանում: Ձորի ամենաբարձր լիւրքից սկսած մինչև բերդի տակ այդ առուների թիւը 12 էր, ի նկատի ունենալով, որ Ամբերդը սկզբնաբար հիմնել է Ուրարտայիների ձեռքով և կարծելով, որ առուների սկսածքը ևս նրանցից է մնացել, ձորում հետախուզութիւնների կատարելից սեպածն որձանագրութիւն գտնելու յուսով: Սեպածն

փոխարեն հանդիպեցի մալինա թփերի մեծ քանակությամբ, հասած պտուղներով, չափազանց անուշ եւ հոտաւէտ յատկութեամբ: Տեսայ միեւնոյն ժամանակ թէ ինչպէս են կազմուած 12 առուազուլաները: Խորը պատուածքով ներքե իջնող ձորի երկու փեշերից անընդհատ ջրեր են սուզուում: Ամեն մի առուուէր ձորի մէջ կանգնեցրած պատնէշով մաքուր կտրուած է մինչ այդ հոսող ջրով: Կետեհալ նոր առուազուլիւր 100-200 մետր ներքե է, բաւական տարածութիւն նոր ջրերի գոյացման, նոր առուատիրով համար:

Այն ինչ որ Սև ջրում է կատարուած գետնի խորքերից, աչքի համար ոչ տեսանելի, Ամբերգայ ձորում ունենիւ է կատարուած:

Դառնանք Աղարաբահին: Ստորեկերից ջրերի փառտ է համարուած նաև Ուլուխանլու կայարանի մօտ փորւած արտեզիան ջրհորը, որ ընդամենը 12 սաժէն խորութեամբ, 3 զիւմանոց խողովակով վայրկեանում 22 լիտր ջուր է առնում: Հաշիւ է առնում վանքի հին եւ նոր քանջանները, որոնց սկսած ամենաբարձր հորը Սև ջրի մակերեսովից 18 սաժէն բարձր է, հետեւապէս Վաղարշապատի հողերի բարձրագիւր մասերը եւ կարելի է ջրել, առանց Սև ջրի մակերեսովից ինքնահոսողութեամբ, կամ արհեստական նստոսների ջրաբարձրացմանը: Խորհրդային իշխանութիւնը մի քանի նոր արտեզիան ջրհորներ է փորել, որ բրոնզեի գրեթե ժամանակ չկային:

Հորերի չափումը ի յայտ բերեց մի ուրիշ հանգամանք. Վաղարշապատի դաշտը ստորերկրից ջրերի երկու շերտ ունի. առաջինը սկսուած է Քասախ գետից եւ աւարածուած է մինչև Շողակաթի վանքը, ոչ այնքան խոր հոսող ջրերով: Երկրորդ շերտը սկսուած է այդպիսից եւ տարածուած է դէպի Զուարթնոցը, որտեղ ջրի հոսանքը 9 սաժէն աւելի խորն է ընկած առաջինից:

Ընդհանուր տեղագրական ծանօթութեան վրայ հիմնւած՝ նա վանքին առաջարկեց հինգերորդ ձրագիրը. մի կողմ թողնել Սև ջրի եւ նստոսների միաժամայնք ձեռնարկները, փորել երեք ուղղութեամբ նոր երեք քանջաններ, ծախսելով 30,000 + 10,000 + 30,000 ընդամենը միանուագ

70,000 ռուբլի, եւ գոյութիւն ունեցող առուների հետ կոմիւնացիաներ կառուելով, ջրի վանքի ջրում 4,500 գեոհատին հողը, հետեւապէս Վաղարշապատի ամբողջ դաշտը:

Երեք քանջանների տարեկան նորագոյթիւններն եւ մաքրելու ծախքը չնչին կ'լինին:

Քարհիլդների կամ քանջանների մասին մի ամփոփ տեղեկութիւն կարգացի Մարիետա Շահինեանի Վարդապետութիւն գրուածքում, հրատարակւած 1932 թ. որ իմ ձեռն անցաւ սոյն 1933 թ. մայիսին, որ համառոտութեան մէջ շատ սխալու էղանակով լուսարանում է այդ խնդիրը: Նա գրում է այսպէս.

«Գանձակի ցրամասակարաւում. պատմւած ինքիներ գեղգրավիկ Սուխիճի կողմից: Աղարաբահիում՝ ջրամատակարարումը կատարում է Բարիճկեւոյ, տեղական յատուկ շինարարութեամբ: Քարհիլդները շատ հին են. մեզ մօտ մտել են Պարսկաստանից, իսկ ծագումը Ասորեստանից է: Քարհիլդ փորողները, քեանքանչի կոչւած, բացառաբար պարսիկներ են միայն (տե՛ս ինքն ինքն յիշել է): Վերջերս գրանց թիւն աւելացել են հայեր եւ թուրքեր, որ որսխախի աշխատելու ձեերի մէջ նորութիւններ են մտցրել: Պարսկաստանում քարհիլդների սխտեմն այնքան է առաջ գնացած, որ այնտեղ գետնատակ ջրեր են ժողովում մինչև 150 մետր խորութիւնից (չափաշնորձ ինքն): Մեզ մօտ Աղարաբահիում գոյութիւն ունին մի քանի հազար (?) քարհիլդներ. միայն Դանձակի շրջանում կան մօտ 170 քարհիլդներ: (Այստեղ յիշատ էրէ՛ ըստը, 150, հաշւեց եւ 170, ինքն ինքն չէ՛րէ՛ ընդհանր ընդհանրացում): Ի միջի այլոց քարհիլդներ կան նաև Կալիֆորնիայում, բայց աւելի կատարիլաթորւած ձեւով, քանի որ շինողներն ինջիններն են: Ընթերցող Սուխիճի առեկառոյթ քարհիլդների նկատմամբ թրեհաւաւ պերաբերումը ունի. իսկ ինձ (Շահինեան) թուում էր որ դա գրաւել էր եւ հիմնական միտքը խիստ յաջող:

«Դիտենք էլ մարդու նման կրկնակի կեանքով են ապրում, գետնի տակում եւ գետնի վրայ եւ յաճախ այդ կրկնակի ապրումները միմեանց չեն ծածկում: Ինչինքն

Մուխինն այսպէս էր պատմում. Լեոնային գետակը սկիզբն էր առնում բարձր լեռներից և գահավէժ գորտում էր գկպի գաշտը: Նրա անցած ճանապարհի առաջի մասը մեծաւ մասամբ ժայռաւանդով էր ընթացում և ջուրը գետնի մէջ չի ներսուզւում: Բայց հէնց որ գետը հասնում էր զաշտային մասերին, որտեղ գետինն արդէն թափանցիկ է, ջուրը ներս է ծծւում և կազմում է վերնագետի հետ երկրորդ մի գետ գետնի տակում, զուգահեռ վերինին, բայց ոչ միշտ նրա անմիջական ներքեւում, այլ ճիւղաւորւում է հովհարանման, իսկ տեղ տեղ էլ ճահիճներ է կազմում: (Աւելի ճիշտն է աշխարհը է քննելու Ուշագիւտը):

Այն ահա քարհիւի միջոցով կարողանում են առնել այդ գետնատակ ջրերը, ստորերկրից առուներին տալով որոշ թեքութիւն, որպէս զի ցանկացած տեղում ջուրը բարձրանայ գետնի երեսը... քարհիւը շինում են այսպէս, փորում են 40-50, երբեմն մինչև 60 մետր խորութեամբ (Պարսկաստանում այդ խորութիւնը երբեմն մինչև 150 մետր է հասնում. կըլէս է) հորեր մօտ 40 մետր հեռաւորութեամբ և գետնատակում միմեանց հետ միացնում են: Իսկ քարհիւի երկարութիւնը կարող է լինել երկու երեք, մինչև եօթ կիլոմետր... քարհիւի միջոցով ջրատապալումը անհամեմատ աւելի աժան է... օրինակ 1931 թուի գնիրով Գանձակում քանքանի միջոցով որոշ քանակի ջուր ստանալու համար պէտք էր ծախսել 6-7 հազար դոլարի, իսկ նոյն քանակի ջրի համար գետնաերեսի առուներով ջուր ստանալը կ'արժենար 315 հազար դոլար:

Գանձակի շրջանում, ինչպէս ասել է, Գանձակի գետի ուղղութեամբ գործում են մինչև 170 քանքաններ, գետաներիս են հանում մինչև 80,000,000 խորանարդ մետր ջուր և տարեկան ջրում են 500 հեկտար հող (տե՛ս յիշած արքի ԼՂ 421-423):

Ճ.Ա. Սեդակացուիցին եւ մեր առաջարկը.

Մեր երկրի կոնստիտուցիոնալ կլիման ուժեղումը անհրաժեշտ է դարձնում: Մեր երկրը գտնւում է Եւրոպայի քաղաքակրթութեան հտապնները նախապարարատող

Ասոր-Բարեւոյնայի, Եգիպտոսի, Փոքր-Ասիայի և Պարսկաստանի սահմաններին կից, որտեղ քաղաքակրթութեան նախադրեալ պայմանը ծառայել է հողի մշակումը ոռոգման միջոցով: Մեր երկրի հնագոյն պատմական բնակիչները, արեւմուտքում Հեթանոսները, արեւելքում Ուրարտացիք կամ Ուրարիացիք, ազգութիւնը մասնակցել են հին քաղաքակրթութեան յառաջնադարին: Մասնաւորապէս Ուրարիք ջրաշինարարութեան մէջ խոշոր, յայտնի գործող ձեռնարկներ են թողել իրենց ժամանակային ամենակատարիւն տեխնիկայով: Չափազանց սակաւջուր Պարսկաստանի իր մշակիչ հողերի համարեալ երեք քառորդը օգտակար է դարձնում ստորերկրից ջրերի շահագործմամբ: Այս սխառտի միջոցով ջրերը Հայաստանում թէ՛ն չի ընդհանրացել, բայց վանի, Թիմարի, Գանձակի, Նախիջևանի գաւառների և էջմիածնի հին ու նոր փորները գործի կատարեալ յաջողութեան պատկաններն են: Գիտական պատրաստութեամբ երկարաւնի ձեռք բերած տուեալները և մասնաւոր վարպետ Ղ. Ղարախանեանի մեծ արդիւնքի ի յայտ բերելը մեր երկրում քանքաններով ստատ ոռոգման և այլ նպատակների համար, ջրեր ստանալուն, ոչ մի կասկած չեն թողնում գործի յաջողութեան համար:

Էջմիածնի չգործող ջրեր ինչ. Աղաբաբեանի չափազանց խոստումնալից առաջարկը, որովհետեւ 1912 թ., համարեալ կէս դար անցելը զիմառնից յետոյ կոզկասեան ցարական իշխանութիւնից իրաւունք ստացաւ Չանգու գետից ինքնահոս առու հանելու և տուան ժամանակ կորստնիւն անմիջապէս գործի ձեռնարկից: Վրայ հասաւ աշխարհաւեր պատերազմը և մինչև այժմ անուշադիր և անդործադրելի է մշնացիլ քանքանափորութեան խնդիրը, մեծ ծրագրային չափերով:

Մեր գետերի մեծ մասը գոյանում են արտասովոր մեծ աղբիւրներից. ամենախոշորներն են՝ յաճախ յիշած Սևջուրը, Մեծասի առուի աղբիւրը, Շաքիի աղբիւրը Սիւրիանում, Գիւսասի գետի աղբիւրները՝ Ալիքուզակ, Գիւզուզակ, Մերան մայրաքաղաքին աշխարհի սքանչելի ջուր մատակարարող Ղըրսուզլաղը, Գառնի գետի

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Սակայն Կեսարացի աննկույն կամքի տէր անձ է: Յուսահատելի չի գիտեր: Չենք գիտեր ինչպէս, սակայն որոշ է թէ երկու տարի յետոյ, 1615ին, կը յաջողի գրաւել Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը (Ազգապատմ., էջ 2351 եւ Գալէմբարեան, Կենդանութիւններ, Ա. էջ 16):

Այս ժամանակ արդէն կաթողիկոսական տառածառ ջրիստոնէութեան հետեանքները զգալի դառնալ սկսած էին Արեւելքի եւ մանաւանդ Հայոց մէջ:

Հայ եկեղեցականներէն ոմանք յարուստոյ տալ սկսած էին դէպի կաթողիկոսութիւն զանազան նիստումներով եւ ակնկալութիւններով:

Էմիլանդնայ ապաշտոր կաթողիկոսը՝ Մելքիսեդեկ, այս ախար դէմքը Հայ եկեղեցիին, որ այնքան արատաւոր անուն մը թողած է իր շահախնդրութիւններով եւ դրամապշտական արարքներով, թերեւս Հռոմէն ակնկալուած նիւթական ձեռնարկութեան մը յոյսով հաւատոյ դաւանութեան թուղթ մը կը հասցնէ Հռոմ:

1631 Յուլիս 25ին Լիովի մէջ խմբագրուած վաւերագրի մը մէջ, որ հանրագրութիւն-բողոք մըն է, Լեհաստանի առաջնորդ Նիկոլ Թորոսովիչի դէմ (տե՛ս Zachariasiewicz-ի Wiadoruose O. Ormianach w Polsce. 1842. Lwov կամ Հայրենիքի ամսաթերթ. է. տարի 1929 թ. 12), որոշ բռնած է թէ Վեֆիսեղեկ պատերազմի ու կաթողիկոսը, իսկական եւ զուտ Ունիտար հակաին Պօղոս Ե. Հռոմի պապին (1605-1620) ժամանակներէն, որ անոր մօտ դրկած էր իր նուիրակ Զաֆարիա վարդապետը, այն ժամանակի Կ. Պոլսոյ արեւելիկոսը, ինչ որ կը հաստատուի նոյնիսկ նոյն պատերազմի Վեֆիսեղեկ շահնական գիրքերու պառած բողոքով:

Այդ բողոքին մէջ, որուն պատճենը կը գրուած է, Վեֆիսեղեկ պապը կը ճանչնայ իր գլխաւորը եւ կը յայտնէ անոր հնազանդութիւնը:

Երկրորդ ապացոյցը ասոր սա եր որ երբ Մելքիսեղեկ կաթողիկոսը 1625ին եկաւ... Լիով, նա ցոյց տուաւ... Գրիգոր ԺԴ. պապին (1572-1585) իրեն ուղղած բողոքը՝ գրուած շահնակներէն որմէ կ'երեւեր որ Մելքիսեղեկ եւս քարկոներ եւ պապին: Պապին այս բողոքը Վեֆիսեղեկին հասուցած եւ Զուրաբի աւագահեց Յովնանկը, որ... Վեֆիսեղեկի կողմէ պատուիրակ դրկուած եւ Հռոմ պապին մօտ... Երրորդ ապացոյցը մեր ակնկալներով յաճոն է, որովհետեւ երբ նա այստեղ մեզ մօտ Լիովի մէջ կախկոսպաներ կը ձեռնարկէր, անոնց հրաւանքը կարող էր Հռոմէական եկեղեցոյ հաւատոյ հանգանակը՝ այսինքն՝ այն յաւելուիլ, որ Ս. Հռոմի կը թխեր Հռոմէն եւ Ուրդիսէն:

Այս թուղթին մէջ յիշուած Զաքարիա պատրիարքը ժամանակակից Գէլջիսիան վանեցի պատրիարքն է: Նոյն դպրոցին կը պատկանէր նաեւ Յովհաննէս Սուրբ, Կեսարացիի հոգաւարակորդը եւ մրցակիցը, որ նոյնպէս Մելքիսեղեկի կաթողիկոսէն կը հովանաւորուէր եւ կը պաշտպանուէր:

Գրիգոր Կեսարացի աշտրոյտ այնոյնան ընդդէմ մատուցած նշմարտութեան, նախանձախնդիր Հայ եկեղեցոյ դաւանութեան անայայտ պատպանութեան, հաւանութեն իր հաւատարմի պիտի փարած ժողովորդին օգնութեամբ, 1615ին պատրիարք դառնալէն յետոյ չափազանց կծու ռոնով գիր մը կը գրէ Մելքիսեղեկի կաթողիկոսին, վայն յանդիմանելով իր գեղծումներուն, իր չարաշահութեանց եւ կողոպուտներուն համար, եւ մանաւանդ իր կրօնական համոզմունքներուն համար (Ազգապատմ., էջ 2352-53):

Մասնաւորապէս գիշերը գրուած ըլլալ կը թուի իր աշակերտներէն Մովսէս Տաթևացիի նկատմամբ Մելքիսեղեկի կաթողիկոսի ընդմէջ ընթացքը: Անկողմ կը հալածէ Մովսէս Տաթևացին եւ կ'արգիլէ զայն քարոզել:

Մովսէս Տաթևացի որ միշտ յարգալից

յուրաքանչյուրիս մը մէջ եղած է իւր վարդապետին Գրիգոր Կեսարացիին հետ, և անշուշտ, այս պարագան ալ հաղորդած էր անոր, որ արգիլութեամբ քարոզելէ՝ իր գաւառացին և փրկողը որ ստացած էր Գրիգոր Կեսարացիէն զրկելու պիտոյիկտային: Մեքիսեղիկ Գառնեցի ըմբռնեց սպառնալիքին սաստկութիւնը և վերադարձուց զանոնք: Կեսարացին իւր պաշտպանն էր, սխալ անոր առջև կը պատկերէին թէ կարողիկոսն էր թէ շուրջինները (Հ. Ներսէս Վրդ. Արևի-եան, ՀԱ. 1933 թ. 391), վասնզի Կեսարացին «սեռ և անմեղիկ հեղինակութիւն կը վայելէր արեւմտեայ իր» (Հ. Ն., էջ 172):

Գրիգոր Կեսարացի որ ապահովար լսած էր այն անցքերը որ հոն հետեւն կը պատահէին, պաշտպանն էր իր գառնի իր սանին՝ Մովսէս վարդապետին և բոլոր անոր պէս Հայ եկեղեցւոյ հաւատարիմ եկեղեցականներուն, և աներկիւղ ու համարձակ բողոքեց այն ամէն անկարգութիւններուն դէմ, որոնք կը գործուէին Արեւելքի մէջ և գայթակորէի թեան տարիք էին Արեւմտքի: Այդ յանդիմանագիրին մէջ որ Գրիգոր Կեսարացի յատուկ թղթատարով մը՝ Ասլան զպիրի ձեռքով հասուցած է Արևելք, մասնաւորապէս ձեռքը նսեմ Մովսէս Ճաթեացիի (որ գոյն ստացած է 1615 Օգոստ. 27ին), խօսուած են բազմաթիւ գայթակղութիւն արարքներու, և Մեքիսեղիկ անձնապէս կատարած բազմապիսի ապաշտորութիւնք վրայ:

Հոն մասնաւորապէս կ'ըսէ թէ «մանաւանդ քան զամենայն մեծ չարիքն այս են, որ զո՞ր ձեռագիրն ետուր Փափուն, թէ ես Մեքիսեղ կարողիկոս Հայոց՝ իմ ազգիս վարդապետով՝ եպիսկոպոսով, եւ համայն ժողովով ճշմարտեղով Հռոմայ եկեղեցւոյն, եւ բնիկներով զԹուրքիոյ Քաղկեդոնի, եւ ըզտուարն Լեւոնի, եւ ճղովքով զԻնսուկոսի եւ համախոնք Տորա, եւ ասեմք ի Քրիստոս երկու բնութիւն եւ երկու կամք, եւ այս ձեռագիրն օրինակն Փափն գրել է պատմաբան գրով եւ յուրարկել է ի Լեւոն. նոյնպէս եւ յամենայն տեղիս, թէ ազգի Հայոց ի մեր հաւատքն են դարձեր, այլ եւ ի Վանասիկ եւ յալ բազում տեղիս զիւր գրեւ եւ յըզեր. եւ այս գրոյս մէկն ի Համիք եւ եկեր. եւ զնորա մէկ օրինակն Անեսիս կարողիկոսն է թարգմ. ի հեռն, զմի օրինակն Համեցիկն մեզ

էին յըզեր ասելով թէ տեսք տեսք զմեր կարողիկոսիս զխայտառակութիւնն, զայսպիսի հետաւանդով՝ դուք ի՞նչպէս կարողիկոս կու ընդունիք. եւ զայս եկեալ բուրբ մեք ամենեւեմ ականատես եղեալ ընքեցայմա:

Գրիգոր Կեսարացի, իւր այս չափազանց հետաքրքրական թուղթին մէջ (տե՛ս Գրիգորի եպիսկ. Սրուանտեանց, Քարտ Աղբար, Բ. 1885, էջ 280-293), որ կարեւոր վաւերագիր մըն է ժամանակին հայ եկեղեցւոյ ներքին քայքայուն վիճակը ցոյց տուող ամէն մանրամասնութեամբ, Մեքիսեղիկի արարքները թուիչ յետոյ կ'ըսէ՝ թէ այս ի՞նչ բան է ո՞ր արած բանն. զի կամիս երկուրդ եզր լինել, եզերիլ եւ խանգարիլ Հայոց ազգիս, զի թէ իբրեւ գնաց հոս՝ վիւ հոգալով եւ խնամող չես, վասն է՞ր որպէս զվարձկան եւ իբրեւ զշար գազան պատառող լինիս բանաւոր հոսին Քրիստոսի. զի՞նչ կ'ուզես այս ողորմելի եւ տառապեալ ազգես Հայոց. է՞ր չես բողոք զիւրեանս յիւրեանց աղիտութեանն. զի թեպէս որ ազգս Հայոց մարմնով ծառայ են եւ աղիտ, այլ քրիստոնէական ուղղափառ հաւատով ազգս են. հոգւով փառքաւ եւ հարուստ օրինոք և պատուիրանքով, ըստ այնմ թէ ցանկալի է նա քան զոսկի եւ քան զականա պատուական. եւ զու կամիս՝ որ աւագաբոյրն կողոպտես եւ մերկացուցանես յօրինաց օրնորայն եւ յուղղափառ սուրբ հաւատոյս մերոյ զի թեպէս մարմնով տեսուր եւ ի չարչարանս եմք ի յայսմ աշխարհի առաւել քան զայլ ուղղափառ ազգս, բայց հոգւով ուրախ եմք, որ ունիմք ուղղափառ հաւատ քան զայլ ազգս աղօթիւք բազմաշարժար քանակակից, հաւատոյ Հօրն մերոյ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին: Եւ զու կամիս, որ զՍուրբ Լուսաւորչի աղօթիս ուղղափառ սուրբ հաւատս զոր ընկալաւ ի նման, զնորին հիմք քաղելով այդպէս է որպէս կարծես. զի մեք ամենեւեմ հաստատուն կեանք ի վերայ ուղղափառ սուրբ հաւատոյս մերոյ եւ ճղովքով եւ անթմանեմք զհաւանքովն Քաղկեդոնի սուրբ ժողովոյն եւ զվարձանդուն ընդ Պանկղացն, թէ կարողիկոս է՝ թէ վարդապետ, թէ եպիսկոպոս, թէ քահանայ, թէ իշխան եւ թէ առաքիլ աշխարհական, զի կարողիկոսն եւ առաջնորդ կարգեալ են վասն հաստատութեան հաւատոյ եւ կարգաց եւ օրինաց պահպանութեան, եւ ոչ թէ վասն քաղաքի զօրեւն

եւ խախտելոյ զնաւասս, զի մեկ ի ձեցնջ օրինաց հաստատութիւն եւ կամ քիւրելոյն ուղղութիւն ոչ տեսաք, այլ մանաւանդ քի քակել եւ խանգարել. վասն որոյ մեկ այնպիսի հայրապետ եւ եպիսկոպոս, առաջնորդ եւ նուիրակ չեմք ընդունիլքս:

Եւ որպէսզի այս քննադատութիւնները բոլորովին անօգուտ չանցնին՝ անհկա կը ներկայայնէ պայմաններ, որք կալիս որ ընդունիցեմք զեկ եւ հնազանդեմք հրամանի քո, զայն առաջին անկարգութիւնսն զորս գրեցաք, զայն չար սովորութիւնսն բարձ ի քեզ եւ ըստ աստուածային օրինացն եւ կանոնաց շաւղացն զնա, և կը յանձնարարէ որ:

Ա. Մէկ թեմի մը վրայ միայն մէկ եպիսկոպոս ձեռնադրէ:

Բ. Նուիրակները հրահանգէ որ բանագրանքներէ զգուշանան:

Գ. Սրբոց նշխարները եւ Լուսաւորչի Ս. Աջը դարձնէ էջմիածին:

Դ. Եթէ ստոյգ է որ պարսիկ գիր չէ գրած, գիրով մը հերքէ:

Ե. Զաքարիա վանեցին բանադրէ իբր խորհատող պապին տրուած գիրին և ասիկա չըջարեալանալով մը հաղորդէ:

Եւ գիրը կը վերջանէ սա սպառնական բառերով. «Բք զայս առնեա՝ կու ընդունիմք զեկ որպէս զուղղափառ կաթողիկոս եւ քի ոչ, դու զիտես»:

Գրիգոր Կեսարացիի այս թուղթին հետեւեալը ի՛նչ եղած ըլլալը չենք գիտեր, սակայն ինչպէս կ'երեւայ՝ իր հակառակորդները կը յաջողին շուտով տապալել զինքը, վասնզի 1617-1618ին անհկա Կեսարիա էր(*). Սիմէոն զպրի Լեհացի որ 1617-1618ին Կեսարիա եկած է, կ'ըսէ թէ զգնացի մօտ Գրիգոր վարդապետն, առ ուր կացեալ էի, գոր սիրեալ զիս՝ յոյժ ուրախացաւ եւ սիրով ընկալաւ... Վարդապետն ունէր մեծ հոգի որպէս քաղաք. եւ անդ քաղաւ անգամ զնացեալ սխիշարեցաք. եւ ասին քի նորա հոգին ջաններով ազգ քաղող կայ» (ՀԱ. 1935, էջ 91-92):

1618ին Քէօթաօֆիա գրուած ձեռագիրի մը մէջ, որ Յակոբ եպոս. Քէօթաօֆացիի Կեսարացիին աշակերտը գրել տուած է,

գրիչը կը հաստատէ թէ ձեռագիրը գրուած է «ի հայրապետական տեսն Տէր Միսիսէք կաթողիկոսին եւ վարդապետին խնայ Գրիգոր քաջ Բարսեղապետին Կեսարացոյ» (Տաշեան, Մայր ցոյց, էջ 778): Օրմանեան (Ագապոս, էջ 2359) կը մտածէ որ «յայտնի է թէ Կեսարացի կաթողիկոս չէ եղած» առաջի Կ. Պոլսոյ պատրիարք պէտք է եղած ըլլայ:

Արդարեւ ժէ. զարուս սկիզբը տակաւին Քէօթաօֆիա Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան մաս կը կազմէր և առանձին հովուութիւն մը կամ թեմ մը չէր (Դուրանդէ, էջ 182) և հաւանական է որ իբր այն յիշուած է Գրիգոր Կեսարացիի այդ յիշատակարանին մէջ:

Այդ պարագային իր պատրիարքութիւնը ձգելու թուականը ճշդուած կ'ըլլայ, քանի որ 1618ին Կեսարիա էր:

ԾԱ.

ԿԵՍԱՐԱՅԻՆ՝ ԻՐ ՄԵՆԴԵԱԿԱՅԻՆ ՄԷՋ (1618 — 1625)

Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռին վրայ իրեն կը յաջորդէ իր հակառակորդը Յովհաննէս Նուշ, որ կը յիշատակուի 1620 և 1625 թուականներուն առաջնորդ Կ. Պոլսոյ (Հ. Գալէմբեարեան, Կեսաբուրձեան, Ա. էջ 17: Օրմանեան, Ագապոս, էջ 2361): Այս ժամանակամիջոցին (1618 — 1625)

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի կը մնայ Կեսարիա իբր առաջնորդ, որ, ինչպէս տեսնեք, զինքն գտաւ 1618ին Սիմէոն Լեհացի:

1621ին գրուած և ցարդ անտիպ Յայմաւաւորքի մը յիշատակարանին մէջ(*) կը կարդանք.

«Դրեաւս ստոր գիտիս ի թվականիս Հայոց Ռ եւ Հ (= 1621) ի մայրաքաղաքս Կեսարիա, որ և Մամեակ, ի Հայրապետեան մերոյ քն մեծ Բարսեղապետին Գրիգորին, որ և պայծառ քանն Հայաստանեայց ազգիս»:

Հաւանութիւն հոն մնացած է մինչև 1626, աւերկէ եկած է Կ. Պոլիս՝ գրաւելու հա-

(*) Օրմանեան կը կարծէ թէ 1615ին 1619 Գրիգոր Կեսարացի Կ. Պոլսոյ պատրիարք մնացած է, սակայն ինչպէս կը տեսնուի ճիշդ չէ:

(*) Հ. Ներսէս վրդ. Ալիքեան ազնուօրէն տրամադրած է պատճէնը. Տրդատ եպոս. Պալեանի մէկ ձեռագրէն առնելով:

մար պատրիարքական աթոռը, Յովհաննէս Խուլը վանկով (Օրմանեան, Աղբաղաբաժ, 2375 և Գալէմբեարեան, Կենսագրաբանք, էջ 19 և 24): Այս գրաւումը կատարած է օգոստոսեան ամիս մէջ յուլիանական շրջանի Վերականգնողական կաթողիկոս 1624ին գաւով Կ. Պոլիս քաղաքում անստակօք նպասկոյս անուանօք և առաջ փարպոսեոսի իւր համախոհօք, գոչելով որպէս զստիւծ, և Ջափարիկն օսանդակութեամբ և նոյն ի թիկունս զիննելովն, սկսան անխիտ ուսեղ ի պատ ատունն զգիր և զգիրն՝ յայտնի հրապարակաւ. և զոչ ուսողն անարգիկն, որ բազում ժամանակաց հետէ օրինաւոր և ճշմարիտ փարպոսեոսն մեծ վշտօք և դառնակոյսք հապիւ կտնէր ինն և բարձր թմիւրոյ. և այլ բազում անստակութիւնք և հերձախօսութիւնք (Դարձաւոր, 285):

Աստուծոյ տեսնելով Սեբաստացի Ներսէսն որ ճշմարտութեան իրաւանցն Աստուծոյ շատազով էր և արաստի, նա ի ժամանակին աշտուղելովն Աստուծոյ անդ եղև մեծ զօրաւորք, որ քանակաւոր և բազմաւթիս ժողովրդով հազիւ կարացաւ ցունել զյար ժողով ևնոց և հաղածական տանել ի քաղաքին մեծօք (Դարձաւոր, անդ: Բնագրութիւն, 1907, թ. 3424, Աղբաղաբաժ, 2369-70, 2374):

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի այլ միջոցին Կ. Պոլիս էջր, եթէ ոչ էջր կրնար անգործ մնալ և Դարանաղցի պէտք էր որ զինքն ալ յիշէր:

Որքանից որ Կեսարացի կ'երթայ Լեւոնտան (1625), սակայն Յովհաննէս Խուլ քիչ մը ատեն ալ կը տակայ Կ. Պոլսոյ աթոռին վրայ, մինչև որ Գրիգոր Կեսարացի հետը առած Միհրան վրդ. Կարնեցի, ինչպէս նաև Երզնկացի Պակեմասի որ Զագմականութեան Երզնկայի Եպիսկոպոսը, Կ. Պոլիս կուգայ 1626ին և կը յայտնի Յովհաննէս Խուլը՝ որ անժողովրդական դարձած էր իր կաթողիկոսական միտումներուն համար, առաջաւել և մինչև Պրեմաս փախսցնելով զայն՝ ինքը բռնութեամբ՝ առանց հրամանի յափշտակել Կ. Պոլսոյ աթոռը (Դարձաւոր, էջ 186), եթէ կարելի է հաւատարմաւոր չհաւատարմորդ պատմագիրին խօսքերուն տառական ճշգրտութեամբ:

Փ.Ք.

ԿԵՍԱՐԱՅԻ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴԻ ԱՆԳԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԵՒ

ԼԵՀԱԼԱՅՈՅՑ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԻՐ

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

(1626-1629)

Գրիգոր Կեսարացիի այս հինգերորդ անգամի պատրիարքութեան մասին դարձեալ միայն Դարանաղցին է որ մասնակի ծանօթութիւններ կուտայ, իր ծանօթ տարածութեան թիւնը խոսնելով զործին:

Իւր թէ անիկա պատշաճ է 1628ին իր աջակցութիւնը այն Հայերուն՝ որոնք կը ջանային Կէօմարի Ս. Նիկողայոս եկեղեցին (էպիսկոպոս Դարբուի օտ, այսօր Բէֆէլի ծածմի) թուրքերու ձեռքէն ազատել: Դարանաղցի կ'ըսէ թէ անիկա ստատած և նախատած է և չէ թողած որ անոնք դիմումներ անեն:

Իրեն պէս Յովհաննէս Խուլ ալ անփոք իշխան էր այս մասին, վասնոր երկուքն ալ իրարու հետ կը մարտնչէին պատրիարքական աթոռին համար, որով ուղիւն մէջ մեծ յուզում կը տրեր:

Ըստ Դարանաղցիին «Հայք կու գնան մոտ առ Կեսարացի Գրիգոր Վարդապետ» որ յայնմ ժամանակին եկեղալ էր Կեսարիայ, իբր քի խրատ օայ» և դիւրութիւն տունէ ևնոց: Իսկ նա փոխանակ օրհնելոյն և խրատելոյն՝ կուստէ և կու յանդիմանէ զնոսա անգործ, քի դուք ո՞վ էք, որ այդպէս բան կու տեսնուք փռանկներն և անփական տեղացիք կը հոգան, և այլ ցուրտ բանք շատ կ'ստի և կու յուսահատէ զնոսա . . . ի յայտնի թշուառական տեսնին ինքն, այսինքն Գրիգոր վարդապետն և կամ Խուլն թնա փոք չեն առնոր ոչ եկեղեցականաց և ոչ քրիստոնէից անհնարին ստղն և անխիտութեամբ վշտացն. Այլ ևս առանց աղմուկի և խռովութիւն կու արհաման ի մեղադրիս Հայոց յարազ Պատրիարք տունելոյ, Քանց Գրիգորս այս մասն երեւալ էր հետ Յովաննիսին մինչ զնա փախուցեալ էր ի Պրեմաս և ինքն տրեւալ էր բռնութեամբ առանց հրամանաց արհմանացն (Դարձաւոր, էջ 186):

Գրիգոր Կեսարացի չի գիտցուի ինչ պատճառներէ թիւագրութեամբ՝ այս չիփս կացութեան մէջ «ի տեղի իւր երեւալ . . . զեղնակցի Յովաննիս Պապարտուր Զագն» կ'երթայ «ի Լեւոնաց աշխարհն» (նոյն, էջ 186):

Հաւանօրէն կ'երթար հալածելու Մելքիսեդէկ կաթողիկոսը, որուն ղէմ բռնուն առեւտրութիւն ունէր:

Ինչպէս ըսինք՝ Մելքիսեդէկ կաթողիկոս վտարուած և հալածուած էր Հայ Յեկեղեցւոյ կարգերուն և կանոններուն նախանձախնդիր եկեղեցականներու և ժողովուրդին կողմէ, Կ. Պոլսէն անցած էր Լեհաստան (1625):

Հոն այս ապաշնորհ կաթողիկոսը իրեն չափ անարուած և գարշիկ արեղայ յը՝ Նիկողայոս Թորոսովիչը՝ հակառակ ժողովուրդին բողոքին՝ գաղտնի եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Լեհաստանի Հայոց:

Մելքիսեդէկ կաթողիկոս կը վախճանի Կամենից 1627ին (*):

Նիկող, որ արդէն կաթողիկ էր, սկսաւ ամէն կեղծիք և ընտելութիւն ի գործ դնել ժողովուրդը ևս կաթողիկ դարձնելու, հակառակ անոր բռնուն ընդդիմութեան:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի 1627ին Յովհաննէս Խուլը աթոռէն տապալելէ յետոյ՝ փութաց Լեհաստան (**):

1627 Դեկտեմբերին (***) կը հասնի Կամենից և իբր լրտես կ'ամբաստանուի Նիկող եպս. Թորոսովիչէն և 1628ի սկիզբը կը վտարուի Պոլսից անապառաջ հրկիրը, որիւմ Կեսարացի Նիկողի ղէմ ըստադրանք արձակեց և վերադարձաւ Կ. Պոլս:

Վերոյիշեալ 1631 Յուլիս 25ին Լիդի մէջ խմբագրուած վաւերագրին մէջ, որ ինչպէս ըսի բողոք մըն է ընդդէմ Նիկող Թորոսովիչի՝ ուղղուած Մովսէս Տաթևացի կաթողիկոսին, կը խօսի Կեսարացիի առաքելութեան վրայ ի Լեհաստան, առանց խօսելու անոր վտարումին մասին:

(*) Օրմանեան (Ազգայագիտութեան, էջ 2377) մահուան Թուականը դրած է 1626 Ապրիլ 1, հիմնուելով Դաւիթբեկին վրայ: Աւելի հաւանական կը թուի 1627, որ կ'ընդունի Գալէմբերսեան (տոն Կեսարացի քիւնէն, էջ 29). ուրիշներ 1628ին կը ձգեն:

(**) Հ. Գրիգոր վրդ. Գալէմբերսեան (Կենսագր. Ա. էջ 29) կը գրէ թէ նախ Էջմիածին գաղտն է եւ անկէ Լեհաստան, սակայն այս մասին ոեւէ ապացոյց չկայ, Հ. Ափրեմեան (ՀԱ. 1934, էջ 8) կը կարծէ թէ ուղարկուած է Մովսէս Ելուտարարէն ի նպատակ Էջմիածին նուիրակութիւն ընելու, սակայն այս մասին ալ փաստ չկայ:

(***) Դարձեալ Գալէմբերսեան գայն Կամենից ցոյց կուտայ 1629ին, ինչ որ շատ հաւանական չի թուիր:

Նիկող եպս. ձեռնադրութեան վրայ խօսելէ յետոյ, աչառ չանցած, . . . Կամենից եկաւ Կեսարացի արքայախնայ Գրիգոր վարդապետը որ ճոյնպէս ոչ պակաս պատճառ եղաւ մեր այս երկրպագութեան: Նա մեր եպիսկոպոսին (Նիկողի) գտաւ Կամենիցի մէջ, կոտուեցաւ անոր հետ որոշ պատճառներով, առանց դասի դատաւարեց զայն եւ ուղարկեց անոր շատ խիստ արտայայտութիւններով գրուած թանաքարանքի բողոք, իսկ ինքը մեկնեցաւ իր քննի: Եւ այդ ըրաւ առանց ճոյնիսկ պատիւարին զրկուած ճուրիակ ըրաւ, և առ հասարակ առանց ոեւէ մեկին զիպտորսիւն ունենալու, քանի որ պատիւարական արտոր Մելքիսեդէկ կաթողիկոսի մահուան պատճառով քափուր եղաւ:

Առաքել Դաւիթբեկի, որ ժամանակակից է, ամէլի մանրամասնօրէն կը խօսի Կեսարացիի Լեհաստան ճամբորդութեան վրայ և կը հաստատէ անոր վտարումը այդ երկրէն: Ան (տոն էջ 366-367) զէճին սկզբնապատճառ ցոյց կուտայ Ունոփրիոս անուն նորընծայ արեղայի քառասունքը 25 օրուան մէջ լրացնելու փափաքը, որ Նիկող եպս. և ալլ ժամաքը ունեցած էին և որոնց Գրիգոր Կեսարացի ստատեց ընդդիմացած էր՝ իբր կանոնադրութիւն:

Հակառակ ասոր սակայն Նիկող եպս. 22 օր յետոյ քառասնօրեակի պատարազը մատուցանել կուտայ այդ արեղային և որպէսզի Կեսարացիին իր գործերուն միջոցաւ մտնուէ ղէմ մաքառի, առտուն կանոնաւ կը փակէ այն եկեղեցիին զուռնիքը ուր իջեանած էր Կեսարացի: Ասիկա առիթ կ'ըլլայ պայքարի:

Կեսարացի խորապէս ազգուած կ'ընէ. տով որ սյուտ այն եկեղեցին երբայ անձեռնալ ըլլայ: Այս կերպով կը նորովուր նաեւ Նիկողը, որ կը փակէ նաեւ նորընծային պատարազէն յետոյ այդ եկեղեցիին և առանց եկեղեցիի կը ձգէ Միտնիկի ստեղծական օրերուն քաղաքը:

Կեսարացիի իր ղեկ անկող, կառավարէ եւ խաւարակեց, յենած եր իր հոշակուած ճախութեան վրայ, կը ստատէ, կը յանդիմանէր վարդապետական բողոք իշխանութեանը, առանց անդարդաւարաւ քե կը զգտնի զինական հողի վրայ եւ ոչ ի Թուրքիա (Հ. Ա. Ափրեմեան):

Իր նախանձախնդրութեան ղէմ, իր ազգային եկեղեցւոյ նկատմամբ տաճած

սիրոյն արգասիք իր աւնեցած արդար պայ-
թոյթին դէմ կուգար կը կանգնէր Նիկոլի
ազատու նկարագրով: Նիկոլ՝ կեսաբացին
կ'ամբաստանէր իրր լրտես:

Նիկոլ օգնուց տո վոյրն կամենից ֆաղա-
փին, որ ի մեծ իշխանին վերախցուտ հրա-
զուց կ'ամենից ֆաղափին, որում անունն եր
Լուֆալ, խօսեցաւ նպիսկոպուն ընդ նմա եւ
հաւանեցոյց զնա զի արգելցի զվարդապետն, եւ
մի քողցե զնալ յոյշով եւ կամ յայլ ֆաղափս,
այլ ի կամենից ֆաղափն դարձուցն զնա, յնս
դառնալ ընդ իւր եկեալ ճանապարհն եւ զնալ
յայլ աշխարհ: Վասն որոյ եւ Լուֆալ անուամբ
վոյրն առաջացաւ պաշտօնաւ առ վարդապետն ա-
սեղնով քե մեծ իշխանն մեր քողք և ուղարկեց
մեզ քե, այդ վարդապետս, որ ի քուրջի աշ-
խարհին եկեր է, շաշուս(*) և եղեր, հրահան-
չկայ որ ի ֆաղափի նշանն, մի քողոս որ եր-
բայ, քե ոչ ձեր գրոյսն կ'երբայ. եւ այսպիսի
քանակի արդիւցին ի զնալոյ զվարդապետն եւ
վարդապետն կուր անդին իրեւն ի յիսկանոյ:
Ապա, առ անուն քառեպաշտօնի ժողովոյրոց
ֆաղափին մասնաւ առ վոյրն եւ ծանուցին զն-
մեղութիւն վարդապետն նմա, ապա քե հրա-
ման եղեւ վարդապետն, զի եղեալ զնալոց ոչ
քե յոյշով այլ յիսկ ի յնս՝ ընդ որ եկեալն եր եւ
վարդապետն եղեալ ի կ'ամենիցոյ եւ կ'ն ի Բող-
դան եւ ի յՈւռուսի, եւ ի ճանապարհին գրեալ
զիր քանապարհաց, Ազովից եւ կապանաց ի վե-
րայ Նիկոլիս եւ առաջաց յոյշով եւ Նիկոլն ոչ-
ինչ հաղաց ի կողմանէ քանադարանաց, այլ կայր
ի կարգի իւրում եւ ի ֆանանայադործութեան:
Իսայց ֆանանայ եւ ժողովուրդին այնք՝ որք յա-
ռաքմէ ներհակ էին Նիկոլին, ի քերան առեալ
խօսիին. եւ եւ յերեսաց ընդդիմ քերհին նմա,
նաեւ ունակ ներհականային եւս, եւ օր յաւուր
գորանային ներհակն ի վերայ Նիկոլին: Սյն եւ
Դիկգոր վարդապետն, զամենայն որպիսութիւն
անգուստոցս այսմիկ, այլ եւ զանողայ վառս
Նիկոլին քողով ծանոց Մովսէս կարույիկոսին
ի սուրբ Էջմիածին, եւ իւրեղեաց ի նմանէ զի
եւ նա քաւոր հրահանաւ սուրբ Էջմիածին եւ
կարույիկոսական իշխանութեանքն քանադեաց
զնիկոյ նպիսկոպուն եւ Մովսէս կարույիկոսն
եւս գրեաց զիր քանադարանաց եւ առաջաց ի
վերայ Նիկոլ նպիսկոպուն, եւ այսու պաշ-
տաւաւ առաւել եւս գորացան ներհակն ի վե-

րայ Նիկոլին եւ իւրաքի ունեին զնա (Ա. Դա-
շէտէն, էջ 368-370):

Կեսաբացի բանադրանաց գիրը ահա-
ւոր իրարանցում պատճառեց ի Լիւով, որ
ժողովուրդը զգգուն էր արգէն իր առաջ-
նորդին:

Գրիգոր Կեսաբացի այսպէս խօսեցաւ-
թեան մէջ ձգելով Լիւանաստանի հայերը կը
գտնուար ետ, սակայն չէր կրնար տիրա-
նալ Կ. Պոլսոյ աթոռին, վասնիկ իր բա-
ղակայութեան միջոցին զարձեւալ հակա-
ռակորդները զօրացած էին և Զաքարիա
Վանեցի աբրաքան էր 1629ին(*) Կ. Պոլսոյ
պատրիարքական աթոռին (Իսկէճեհար-
եան, Կենսագրութեան, էջ 56):

Այս անուամբ մէջ Թեոփ Գալուսի ե-
կեղեցոյն շինութեան մէջ իր տեղապա-
նեւորուն բռնած զիրք մեծ դեր կատարած
է: Երբ Արիստակէս վրդ. Սարգիսի զի կը
յաւոզի Պալուսի Ս. Հրեշտակապետ յու-
նական փոփ եկեղեցին ձեռք բերել սգրիկն
նախանձ կու շարժեն Կեսաբացոյն կողմանէ ո-
ւանի չարահնար սնննիք, այլ եւ Էրզրումցի
Միքայէ վրդ. և եւ Երզնկացի Պիկրանտ Զաք
Յովնանէս նպիսկոպուն որ ի սեղի իւր եղեալ
եւ զաւ Կեսաբացի Գրիգոր վարդապետն, եւ
ինքն ի Լեւոն աշխարհն եւ զնալոց: Եւ առա-
ջ իրոր սեղապանի զինելով Կեսաբացոյն, հակա-
ռակ էին Արիստակէս վարդապետն եւ անեալն
ֆանանայից եւ ժողովուրդն Պաշտոն, արգի-
նել կամելով զմիտքանութիւն նոցա եւ զշինու-
թիւն եկեղեցոյն խափանելով եւ զԱրիստակէս
վարդապետն հաշտական առնելով, որ ողորդ
կայր ի Ղապարիայ ի նոցանէ եւ նոցին չար
խորհրդոցն (Իսկէճեհար, էջ 168):

Այս պատճառով կը զօրանայ գարձեալ
տեղապանութեան կողմը եւ Կեսաբացի
տեղապանները վանեցով Զաքարիա Վա-
նեցի արքեպիսկոպոս հրամանով պատրիարք
կը դառնայ:

Ա. ԱԼՊՈՅԱՆ

(Շարունակելի) (9)

(*) Շաշուս = լրտես:

(*) Ըստ Օրմանեանի (Ազգապատմ., էջ 2395)
1628ին:

ՀԱՐՑ - ՊԱՏԱՍԻԱՆԻՔ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆԻ ԵՎ ԼՍՏԵՆԻՍԿԱԿԱՆ
ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐԸ ԿԸ ՂՐԿԻՒ ՄԵՋԻՔ.

- Ա. Ինչո՞ւ մեր եկեղեցու մեջ Յովնանու
Յայնուքիւնը չի կարգացուի:
Բ. Ինչո՞ւ հիւանդաց իւրով օծութիւնը զանց
կ'ընեն:
Գ. Ինչո՞ւ Աստուած մարգարէներէն միայն
եկեղեցիը «Որդի Մարգոյ» կը կոչէ:
Դ. Ինչո՞ւ Առաքաւորաց Պահոց օրերուն Ս.
Գրոց ընթերցուածք չունին:
Ե. Ինչո՞ւ նախասօսակներու միջոցին 'չարց,
յն գործասունը չենք կարգար:
Զ. Ինչո՞ւ «Փառք ի բարձունս»ի երկրորդ
մասին օտհնետլ Տէր ուսո՞ւն երիցս
կը կրկնեն:
Է. Ինչո՞ւ ձեռու երեք ժամերուն մեջ եւ-
րոգութեան երեք անգիր իրենց սու-
վորակամ կարգով չեն յիշուիր:

Կը պատասխանենք համառօտիւ.

Ա. «Յայնուքիւնը»-ը բոլոր եկեղեցիներու
Ս. Գրոց կանոնին մէջ ամենէն աւել տեղ գրե-
րէն մին է: Նախական եկեղեցին ստեղծ մը
խորշում ունեցած է անոր շատ խորհրդարանա-
կան մթնոթնէն: Այսպէս է եղած մեր մէջ եւս:
Թէեւ Ե. զարէն Թարգմանութիւնը է անկող
հայե-
րէնի, բայց կ'երեւի թէ այդ Թարգմանութիւնը
մասնաւորի մը կողմէ եղած էր իբրեւ անձնա-
կան հետաքրքրութեան կամ ուսումնասիրութեան
գործ, ինչպէս բաւական հին զարբերեալ եղած էին
անովանեակն գրեթէ ալ թարգմանութիւննե-
րը: Ասոր համար է որ այդ հին Թարգմանութիւ-
նը՝ չգործածուելուն պատճառաւ ընդհանրացած
չ'ըլլաւով, գրեթէ անշարասցած էր, եւ Ներսէս
Լամբրուացի երկրորդ անգամ Թարգմանութիւ-
նը՝ չգործածուելուն պատճառաւ ընդհանրացած
չ'ըլլաւով, գրեթէ անշարասցած էր, եւ Ներսէս
Լամբրուացիի զայն մեր մէջ եւս կանոնականաց-
նելու ջանքին աղբիւրնն այն եղաւ որ այնու-
հետեւ միշտ մաս կազմեց Հայ Աստուածաշունչին,
բայց չի գործեցաւ եկեղեցական ընթերցուած-
ներու կարգին մէջ: Բայց եկեղեցւոյ մէջ չկար-
գացուիլ չապացուցաներ թէ չենք ընդունիր ա-
նոր աստուածաշնչականութիւնը. մեր ընդունած,
Աստուածաշունչը իր ամբողջութեամբ չի կար-
գացուիր եկեղեցւոյ մէջ, իսկ կան գրեթէ ալ
որ թէեւ կը կարգացուին եկեղեցւոյ մէջ, բայց
արտաքույն են Ս. Գրոց կանոնի: Պարտաւի ժո-
ղին մէջ (Բ. զար) ուր չ'երջնապէս պաշտօնակա-
նացաւ Հայ Աստուածաշունչի կանոնը, յիշուած է
Յայնուքիւն գրեթէ ալ: Մեր այժմ ունեցածը
Լամբրուացիի Թարգմանութիւնն է, Յետոյ է որ
վերագտնուեցաւ հին Թարգմանութիւնը:

Բ. Հիւանդաց օծութեան իւրդին հին կանոնը
մեր մէջ վաղուց չէ գործադրուած՝ հաւանաբար
հոգեխօսական եւ քնախօսական պատճառներով:
այսինքն հիւանդին երկեղի տպաւորութիւն չը
տալու եւ մարմնապէս անհանդիստ չլինելու հա-
մար զայն. ու բաւական համարած է խորհուրդը
գործադրել ենթակային վրայ, աղօթելով միայն
եւ ձեռք դնելով, ըստ պատուելի առաքեալին:

Գ. «Որդի Մարգոյ», Սուրբ Գրոց լեզուով
կը նշանակէ մարգկային բնութիւն ունեցող էա-
կը, մարդը, իբր այդ՝ եղական է եւ որդիք մարդ-
կան յոգնակիրն: Ոչ միայն Եղեկէի, այլ Ս. Գրոց
բոլոր մասերուն մէջ գործածուած է ան այդ իմաս-
տով: Եթէ, միւս մարգարէները, իրենց գիրքե-
րուն մէջ, Աստուծմէ կամ ինքնին՝ առանց որդ
կոչականի կամ պարզապէս իրենց անունով կամ
իրենց Հօր կամ Յնդավայրին անունովը կ'ան-
ուանուին, իսկ Եղեկէի միշտ «Որդի Մարգոյ» կը
կոչուի: Ետից աւելոր մեկնաբանութեան ա-
ռարկայ պէտք չէ ըլլայ, եւ առ առանձին պէտք
է տառնանշուի իբրեւ գրքին հեղինակին սեպական
յատկաբանութիւն: Իսկ, այդ մակդիրին Յիսուսի
համար եւս գործածած պարագային՝ իր մարգկա-
յին բնութեան տեսակէտէն նկատուելով՝ ան կը
նշանակէ նկատարեալ գերազանց մարդը, ինչպէս
աստուածային բնութեան տեսակէտովը բնուած
«Որդի Աստուծոյն» կը նշանակէ կատարեալ Աս-
տուած:

Դ. Աստուածաշունչի եւ մասնաւորապէս Ա-
ւետարանի ընթերցումը եկեղեցական պատա-
մունքի միջոցին՝ կը նկատուի պատկերութիւն հո-
գեկան բերքանքի եւ հոգեւոր միխթարութեան:
Ասոր համար է որ մեծ տօնական օրերուն յահա-
խաղէպ կը լինին այդ ընթերցումները, ու Յի-
ւանց օրերուն եւս, մասնաւորապէս առաւուս
երեկոյ, առնուազն չորս հատուածներ կը կար-
գացուին Աւետարաններէն: Այդ բերքանքն եւ
միխթարութիւնն եկեղեցին կը թուի կամաւ զը-
կել ինքզինքը չկարգաւորվ Աւետարան՝ բուն ա-
պշխարութեան, ինչպէս Քառասորդաց, եւս.
օրերուն, եւ բաւականապէս միմիայն ապաշ-
խարութեան երգերով եւ ընթերցումներով: Իսկ
առաջաւորաց պարբեր օրերուն, օրոք պահեցու-
լութեան ամենէն կանոնայն հաստատուած են
մենէն խիստ պահուած օրերն են մեր մէջ, ոոյն
այդ գիտումով չլինէր Ս. Գրոցական ոչ մէկ ըն-
թերցում:

Ե. Հարցին գործատան առաւուստուն երգուիլը
հետեւանքն է այն սովորութեան, որով ի նուսն
այդ միջոցին կը կարգացուէր «Օրհնեալ եւ Տէր»
փոխին համապատասխան մարդ. «Օրհնեցէ ա-
մենայն գործք Տէառն զՏէր», Յետոյ այս սովո-
րութիւնը վերացաւ, բայց գործատան երգեցողու-
քը մնաց, իսկ նախասօսականի՝ որովհետեւ. փոխը
բնաւ իսկ չի կարգացուիր, գործատունն ալ չ'երգ-
ուիր:

Զ. «Փառք ի բարձունս»ի երկրորդ մասին
մէջ, «Օրհնեալ Տէր, ուսո՞ւ» ինձ զարգարութիւնս
ըստ Խորհուրդ Անձնացիի երիցս կը կրկնուի,
նման բնորոշէից օրհասացութեան, ի գէ մտ Որդ-

ւոյն Աստուծոյ, որ արդարութիւն եղաւ մեզի և արդարացուց մեր մեղապատ ընտելիւնը խաչին միջոցաւ, իր սղորմութեան ձրի շնորհներովը։

Է. Օրոշան ինք ժամերգութիւններէն իւրաքանչիւրը ուղղուած է ի դէմս Երբորգութեան երգեք անձերէն մէկուն, իւրաքանչիւրին երեքական բաշխումով։ Այդ յատկացումները կատարուած են իւրաքանչիւր անձի խորհուրդին եւ ժամերգութեան պարագայական էութեան միջև նկատուած ևսումնայնութեան մը կամեմատ։ Ասոր կամար է որ ժամերգութեանց ընթացքին նետ Երբորգութեան անձերուն սովորական կարգը չի պահուիլ միշտ։

ԽՄԲ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ն ԵՐ Ք Ի Ն Է ՈՒ Ր ԵՐ

Անցեալ փետրուար ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռայ Զեօրլեմ Ժողովը եօթ, իսկ եւտօ. Գեւ. Ահաւունք՝ չորս անգամներ նիստ ունեցաւ։

● Դշ. 20 Յուն. — Ս. Ծննդեան Մեծերային առթիւ Ս. Գաորիարքը քարոզեց Մայր Տաճարին մէջ. նիւթն էր մարդը կամար ծնող Աստուծոյն հաւատքովը լեւեռող մարդոց կենքերին խորհուրդը յայնորէն կանգ առաւ ջրհետոնէական նաւահատակութեան գաղափարին օրրութեան առջև, զայն ցուցնելով մեր կենսաքին իրրեւ մեծագոյն մէկ զօրութիւնը։

— Կէս օրէն առաջ մեր Գաորիարքաբանը շնորհաւորական այցելութեան եկան Անկիլքան և Ռուս Եղիկոպոսները, Լատին Գաորիարքաբանէ Ժոխանուրը Եղիկոպոսը, ընկերացող վարդապետներով. Յրաշնիկանք Մեծաւորը և Առաջիկայ յիշ Ժողովը, Ղպտոց Փոխնորդը ու վարդապետներ, Մարտինիերու Մեծաւորը, Կաթողիկ Յունաց Մեծաւորը, Հայ Կաթողիկներու Մեծաւորը և ի վերջոյ Յունաց, ընտրեալ Գաորիարքը Տ. Տիմութէոս Սրբապան իր Սինդականերով, Էսայիս Ս. Գաորիարքը, Լուսաբարապետ Սրբապանէն և վարդապետներէն շրջապատուած, ընդունեց աւմէնքն ալ Գաորիարքաբանին Մեծ Դահլիճին մէջ պատշաճ պատուատրութեամբ։

● Եր. 23 Յուն. — Ս. Գաորիարքը Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Գառի վրդ. ի և Տ. Աթոն Արիկայի, ի՞նչ Յողպէ, ուր մնաց երկու օր, այս առթիւ նա քարոզեց Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ և օժեւոր կատարեց վեմ-քարին նորահաստատ մզանի մը, զոր հոնք Ս. Յովն. Կարապետ-Սեղանի։ Այնքան նաև Ռուսաց Ս. Տաբիթա (Այնձմինի) վանքը, ուր կը ցուցուի Գօթը Եւսաքուրցի մէջ պատմուած Գթութեան Գործին գերեզմանը։

● Կիր. 24 Յուն. — Ս. Գաորիարքը մատուցուեցաւ Ս. Յայրոյր Մայր Տաճարին մէջ,

ուր քարոզեց Տ. Զգօն վրդ., Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ ծանախելով հոգեւոր զարթմանը կամ վերածնունդեան հարկին վրայ, օրուն հընարատրութիւնը մասնանշեց Յիսուսի աղբւլուն մէջ։

● Դշ. 26 Յուն. — Յիսուսի Ս. Ծննդեան ութօրէքին և Անուանակոչութեան տօնին առթիւ Ս. Գաորիարքը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, ուր առաւտուան Հըրաշափար թափօրով մուտ գործեցին Ս. Գաորիարքը և Միսարանութիւնը։ Լուսաբարապետ Տ. Մեքուզ Սրբապան Ս. Գիրեղմա նին վրայ պատարագեց նաեղիսին, Քարոզեց Ս. Գաորիարքը, որ Նիւթ առնելով Փրկչին անուան տօնը իր Գիրեղմանին վրայ հանդիսաւորելու հայկական այս օրըրութենէն, խոսեցաւ անուանի և արժանիքի առնչութեանց մասին. բացատրեց թէ՛ ոչ թէ անուան է որ կը բարձրացնէ արժանիքը. այլ, հակադարձաբար, արժանիքը՝ անուանը. և մեծ արժանիքները անոնք են, որոնց անուանիւր զիրենք կրող անձերուն անհետաքննէն ետքն ալ, կը տեսնու պատմութեան մէջ փառքով կամ յիշատակաբանի մը կամ գերեղմանի մը վրայ անմահանալով։ Ու, իբր այդ, աշխարհի վրայ հնչած անուաններուն ամենն մեծն ու ասորքը մասնանշեց Յիսուսի անունը, արուն առջև ծնունկի կողպան լոյրը երկնաւորները և երկրաւորները. Էսայիս։

● Կիր. 31 Յուն. — Մայր Տաճարին մէջ քարոզեց Տ. Սեղովդէ վրդ., քնարանէն էր զատու էնզ վերադառնալու, բացատրեց թէ վերադառնալու ծնունդը կը կայանայ մօթի և զգացումի հիմնական փոփոխութեան մէջ, վասնոր մարդուն մէջ լուսն մարդը խորհուրդն ու զգացողն է։ Իսկ զգիւրդ փոփոխութիւնը կընայ կատարուիլ իբր մեր հոգեկան կենսաքին մէջ տեղ թռնել Քրիստոսի դաղափայնեան և ոգրութեանը, որոնք վանելով մեր ներսէն ամէն գէշ մտածումներ, մեզի հանշուցելի կուտան մեր կոշտումը և կ'առաջնորդեն ըզմեզ մեր գերբազոյն նպատակին, Աստուծոյ։

● Կիր. 7 Փետր. — Ս. Գաորիարքը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան վերնամատարն մէջ, ուր քարոզեց Տ. Եղիշէ վրդ. քնարանէն էր. Վեւ ծանիթիք զնշմարտութիւնն, և նշմարտութեան ազատեցէ զնեզն. բացատրեց թէ նշմարտութեան թէ՛ իրեն հիմունք գիտութեան և ի՞նչ իրեն լոյս յայտնութեան, զգաւարար ներգործութեան մը կ'աւելանայ մարդուն թէ՛ մօթին և թէ՛ կենսաքին և մարդկային թէ՛ ընկերային և թէ՛ բարոյական կենսաքին վրայ, Ասոր համար է որ ազատութիւնը իր լուսաբոյն և լույնաբոյն շարժումով իրապանացած է ամենին ասիին այն կրօնքին — ջրհետոնէական — հովանիին տակ, ուր գիտութեան և յայտնութեանը գիրքը լուսաբարապետին, այսպէս գիրքացնելով մարդուն ազատումը նախապաշարունակներու եւ բռնութեանց շղթաներէն։

● Եր. 13 Փետր. — Ս. Գաորիարքը, որ առնական յոյնութեանց և ցրտառութեան հետեւանքով 15 օրիկէ ի վեր անկողին էր ինկած, բժշկաց յանձնարարութեամբ այսօր երէքով

մեկնեցաւ, կազգուրումի ոգափոխութեան նըպատակաւ, ընկերակցութեամբ գաւազանակիր Տ. Արթուր Արեղայի:

● Կիր. 14 փետր. — Մայր Տաճարին մէջ քարոզէ Տ. Հայրիկ Վրդ. քնարանն էր զիյի եռ յերկնից, ոչ զի զկամ իմ արարից, այլ զկամս արարիկ, որ առեցեացն զիս: Բացարդեց թէ Աստուծոյ կամքն էր մարդկային փրկութիւնը միայն: Այդ կամքին գործադրութեանը գերազանցօրէն նուիրեց մեր Փրկիչն իր անձը, զայն շունայնացնելու: Բարեհաճ: Ամենք ալ, իրեւ ջրիտանեայ, պէտք է ազգունք անոր օրինակէն՝ ինքզինքնիս բովանդակապէս նուիրելու համար փրկութեան սուրբ գործին, նախ մեր անձին փրկութեան գործը արդիւնաւորելով մեր իսկ կեանքին մէջ, ու յետոյ մեր փրկութեան ծառայեցնելով որպէս միջոց ուրիշին փրկութեանը:

— Տ. Մեհրապ Սրբազան, Պր. Լեւոն Գեորգեան է Պր. Կարապետ Նուրեան այցելեցին Ս. Պատրիարքը չոր երէկոյնի մէջ:

● Դշ. 17 փետր. — Տ. Տիրան, Տ. Սիւն, Տ. Տիրայր Վարդապետք է Տաթ. Ն. Նալեան այցելեցին Ս. Պատրիարքին երէկոյն:

● Դշ. 17 փետր. — Իմացանք թէ Անդրբորգանտի վեհապետը, Ն. Բ. Էմիր Ապառազան, պատահաբար այցելած ըլլալով երէկոյնի այն պահապար, ուր իջևանած էր Ս. Պատրիարքը, սիրալիր հանգիպում մը ունեցած է Ն. Ամենապատուաւթեան հետ:

● Եշ. 18 փետր. — Տ. Արթուր Արեղայ դարձաւ երէկոյն, է Տ. Շնորհք Արեղայ գնաց, Ս. Պատրիարքը չոր օտոյ:

● Ուր. 19 փետր. — Ամանէն, Տ. Յակոբ քահանայ, Տաթ. Էթիքանեզեան է Պ. Անթիքանեան այցելեցին այսօր Ս. Պատրիարքը չոր, երէկոյն:

● Կիր. 21 փետր. — Ս. Պատրիարքը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան հայկական վերնամաստուն մէջ, ուր քարոզէ Տ. Տիրայր Վրդ. քնարանն էր, որուն Աւետարանէն, ՎՄԻ՝ երկնիքը: Տիրբարկան ծովուն աւելածութիւնը ներկայացնելէ վերջ իրիկ պատիւները կենտրոնաւորութեանը, զոր անդադար յառաջ կը բերին մարմնական է հոգեկան կիրքեր, աւելցուց թէ մարդս իր մէջ ու շուրջը գոյացած անդուրի աղ լուսնի ներքին խաղաղութեամբ զուտ գալու համար պարտի իր մէջը զգալ ներկայութիւնը անոր օրուն ծայրը պատգամն է սիրոյ, յայտի է բարութեան:

— Իոյամաց Գուրգան պայրամի առթիւ Տ. Մեհրապ Սրբազան, ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման Տ. Հայրիկ Վրդ. ի այցելեց իրլամաց Միւֆթիին է երեւելաց:

— Ս. Պատրիարքը Հայրը դարձաւ երէկոյն, բաւական կազգուրումով:

● Բշ. 22 փետր. — Տ. Մեհրապ Սրբազան, Տ. Սիւն է Տ. Տիրայր Վարդապետք է Պ. Կ. Նուրեան Յուպէլ գացին կալուածական գործով եւ երկնիցն դարձան:

● Դշ. 24 փետր. — Տ. Մեհրապ Սրբազան ընկերակցութեամբ Տ. Կիրեղ Վրդ. ի այցելեց եւ զիպատական Հիւպատոսարանը, Վեհ. Ծառուք Թագաւորի ծննդեան տարեդարձին առթիւ:

● Եշ. 25 փետր. — Ասորոց Նրուսպէմի հրաժարեալ եպիսկոպոսը, Տ. Դրիդորիոս ձիւրպալէլ, հրաժեշտի այց տուաւ Ս. Պատրիարքը չոր:

● Ուր. 26 փետր. — Տեղի տալով իր թախանապին կիմամներուն, Տնօրէն Ժողովը երկէ ընդունած էր Տ. Տիրան Վրդ. ի հրաժարականը Ժառանգաւորաց վարժարանի է Բնծարանի տեղաւորութեան, յաջորդ նշանակելով Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեանը: Ս. Պատրիարքը Հայրը, ընկերակցութեամբ Տնօրէն Ժողովը է բոլոր ուսուցչաց, այսօր վարժարան երթալով կատարեց փոխանցումի պաշտոնական արարողութիւնը, գնահատական խօսք ընելով Տ. Տիրան Վրդ. ի է շնորհաւորական յուսալի մաղթանքներ ընելով Տ. Եղիշէ Վրդ. ի ունեւարիք գործունէութեան համար:

● Եր. 27 փետր. — Ըստ Հին Տոմարի Տեսանւնդաւորի տունին առթիւ Մայր Տաճարին մէջ Տ. Մեհրապ Սրբազան պատուաւոյց հանդիսին է քարոզէ, քնարանն էր Ամաւ կայ ի դուրսմն է ի կանգնուան բազմաց, բացարդեց թէ ինչպէս Քրիստոս իր ծնունդէն մինչև մահը, նոյնպէս Քրիստոսն իր գոյութեան ամբողջ ընթացքին, ունեցան իրենց համակողմներն ու հակահակողմները միանգամայն. կոչ ուղղեց հաւատացեալներուն խղճին ճշդիլ թէ յսրենց ստոյգ գիրքը հանդէպ Աւետարանի:

● Կիր. 28 փետր. — Ս. Պատրիարքը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետ, ուր քարոզէ Տ. Յուսիփ Վրդ. Սիրեյեք զընամիս ձերը քնարանին վրայ: Բացարդեց ջրիտանական ոգիին անհամեմատ սրբութիւնը, որ անհամեմատ ներդրածութեան մէջ կը ցուցնէ հոգեկան երջանկութեան պատուիքը:

— Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Սերովիք Վրդ. ի է Տ. Արթուր Արեղայի, գնաց Ռէմլէ, յայցելութիւն գրադէտ Պ. Օլականի, որ քանի մը օրէ ի վեր հրանդ իր միայն հեն, տեղական հրահանգողին մէջ աւարկայ պատուական Տաթ. Պատուական է Պ. Դաւիթ Յովհաննէսեան է Պ. Լ. Պարսպանի նման աղին բարեկամներու հոգածու խնամքներուն: Հիւանդանալուն լուրը Նրուսպէմ ստացուելուն պէս, Ս. Պատրիարքը չոր խնդրանքին համեմատ գրեթէ գիշերախառն Ռէմլէ փութացած էր նաև աղետալարէ Տաթ. Վահան Գալպիեան, Նրուսպէմի հանրածանօթ է ճարտար հայ բժիշկը: